

TÜRKİYE VE AVRUPA: BELİRLEYİCİ YILA GİRERKEN

197. Avrupa Raporu – 15 Aralık 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZET VE ÖNERİLER.....	i
I. GİRİŞ.....	1
II. ASKIYA ALINAN REFORMLAR	4
A. AVRUPA'YLA SÜRTÜŞME	4
B. ÜLKE İÇİNDEKİ ÇALKANTILAR.....	5
1. Cumhurbaşkanlığı çekişmesi	6
2. Anayasa reformu bir kenara bırakılıyor	6
3. AKP'yi Kapatma Davası.....	7
4. PKK'nın yeniden canlanması	8
III. ÖNÜMÜZDEKİ DÖNEMDE REFORM SÜRECİ.....	10
A. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ	11
B. YARGININ REFORMU	12
C. İNSAN HAKLARI VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLER.....	13
1. İfade ve toplanma özgürlüğü	13
2. Dini özgürlükler	14
3. Polis ve cezaevleri.....	16
D. KÜRTLER VE ÇOK ETNİLİ BİR TÜRKİYE	17
E. SİYASİ PARTİLER VE SEÇİM YASASI	20
F. YOLSUZLUKLA MÜCADELE.....	21
IV. REFORMA HIZ VERİLMESİ	22
A. AKP'NİN SORUMLULUĞU	23
B. DIŞ POLİTİKA BOYUTU.....	25
C. AVRUPA'NIN KARARSIZLIĞI.....	26
V. SONUÇ	28
EKLER	
A. TÜRKİYE HARİTASI	30

TÜRKİYE VE AVRUPA: BELİRLEYİCİ YILA GİRERKEN

ÖZET VE ÖNERİLER

Türkiye, Avrupa Birliği (AB) üyeliği perspektifinin bütünüyle ve süresiz olarak rafa kaldırılabilceği kritik bir yıla giriyor. Geçtiğimiz iki yıl içinde yaşanan iç siyasi krizler, ulusal reformları yavaşlattı, yeni bir anayasa vaadini ortadan kaldırdı ve üyelik müzakerelerini sürdürmek için gereken siyasi iradeyi zayıflattı. Türk liderler, en azından Mart 2009'da yapılacak yerel seçimlere kadar bir değişiklik sinyali vermiyorlar ve AB ülkeleri de reformların yeniden canlandırılması için çok az baskı yapıyorlar. İki taraf da birbirlerinden sağlayacakları ne kadar çok kazanç olduğunu yeniden hatırlamak ve biri ya da diğeri bir daha yeniden başlamayı imkansız kılacak şekilde müzakerelere son vermeden önce, bu geriye gidış döngüsünü kırmak için derhal hareket geçmek zorundadır.

AB'den kaynaklanan ivmeyi kaybetmenin Türkiye'ye getireceği tehlikeler halihazırda görülebilmekte: zayıf reform performansı, Türkler ve Kürtler arasındaki yeni gerilimler, siyasette yeni kutuplaşmalar ve son on yılın ekonomik mucizesinin başlıca dayanağının muhtemel kaybı. Avrupa içinse kayıplar, daha uzun vadeli olacaktır: yakınındaki en büyük ve en hızlı büyüyen pazarlardan birine daha zor erişim, Kıbrıs konusunda yeni gerilimlerin ortaya çıkması olasılığı ve Türkiye ile kurulacak gerçek bir işbirliğinin Orta Doğu'nun istikrara kavuşturulmasına, AB'nin enerji güvenliğinin güçlendirilmesine ve Müslüman dünyaya ulaşılmasına getireceği olumlu etkinin yitirilmesi.

Paradoksal bir şekilde reform programı, 2005'te AB üyeliği müzakerelerinin başlamasıyla birlikte yolundan saptı. Bunun ilk nedeni, BM, ABD ve AB'nin desteklediği adanın birleşmesi planına (Annan Planı) evet oyu verenlerin, Ankara'nın desteğini arkasına alan Kıbrıslı Türkler olmasına ve planın Kıbrıslı Rumlarca reddedilmesine karşın Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye katılmasından duyulan rahatsızlıktır. Ayrıca Fransa ve Almanya'nın Türkiye'nin AB şevkini baltalamak için birlikte çalışmaları nedeniyle AKP hükümeti de motivasyonunu kaybetmiş görünüyor. Hükümet, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, kadın öğrencilerin üniversitede başörtüsü takmalarına olanak tanıyan ve büyük mücadeleyle kabul edilmiş yasa değişikliğinin Anayasa Mahkemesi'nce ret kararını bozmamasından

dolayı hayal kırıklığına uğradı. AKP'yi yolundan alı koyan bir başka konu da seküler seçkinlerin partinin gösterdiği cumhurbaşkanı adayının seçilmesini engellemek ve partinin kapatılmasını sağlamak için Anayasa Mahkemesi'nde açtığı ve iç siyasette ve kurumlarda kutuplaşmaları derinleştirmeye yarayan davalar oldu. Aynı zamanda Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) saldırılarındaki artış, dikkatlerin güvenlik meselelerinde toplanmasına yol açtı.

Türkiye, şimdi AB mevzuatına uyumu öngören yeni bir Ulusal Program'la reformları yeniden başlatmayı taahhüt ediyor. Hazırlanan taslak metin, devlet ihalelerinin ve teşviklerinin düzenlenmesi yoluyla yolsuzlukla mücadele önlemlerini, yargı reformlarını ve siyasi partiler ile seçimlere dair demokratik yasaların geçirilmesini içeriyor. AKP yetkilileri özellikle meclise girebilmek için gereken yüzde 10 barajının düşürülmesini, parlamentodaki 550 sandalyeden 100'ünün ulusal düzeyde alınan oy oranına göre dağıtılmasını ve günlük Kürtçe yayınların sürelerinin uzatılarak içeriklerinin liberalleştirilmesini vurguluyorlar.

Ancak tüm bu planlar yıllarca gecikmiş durumda ve 2007 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi'yle Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı yıllık ilerleme raporlarında ortaya konan AB beklentilerini karşılamaktan uzak görünüyor. AB, önümüzdeki bir veya iki yıllık zaman aralığında birçok değişim beklerken, Türkiye bunu daha uzun vadeye yaymak istiyor. Bazı üst düzey Türk liderler, AB sürecine kararlı bir siyasi bağlılık göstermek yerine, Brüksel'den gelen talep ve eleştiriler hakkında şikayetçi ve incinmiş bir tonla konuşmayı tercih etmekte. Tüm bunların ötesinde uygulama çok gecikmiş durumda. AB'nin 1990'lardan bu yana aday ülkeleri değerlendirmede kullandığı Kopenhag Kriterleri'nin yerine "Ankara Kriterleri"ni koyacağına dair cesur ifadesine rağmen Türkiye, Nisan 2007'de açıkladığı 119 maddelik yasal reform listesinin yalnızca altıda birini kabul etti. Daha fazla hayal kırıklığı yaratansa AKP'nin seçim kampanyası sırasında verdiği yeni ve gerçek anlamıyla demokratik bir anayasa sözünü unutmaması oldu.

Söz konusu yavaşlama, Türkiye'nin bölgede açıklık politikasını teşvik etme ve gerilimleri azaltma yolundaki inisiyatifleriyle AB'nin dış politika hedeflerini ne kadar desteklediğini göstermesiyle aynı zamana denk geldi. Ankara, şimdiye kadar İran'ın nükleer politikası ve Lübnan konusundaki krizleri hafifletmeye çalıştı, Suriye ile İsrail arasındaki görüşmelerde arabuluculuk yaptı, Ermenistan'la teması ve Irak Kürtleri'yle işbirliğini hedefleyen yeni bir süreci başlattı. Aynı zamanda Kıbrıs'ın yeniden birleşmesi için yapılan tümit verici görüşmeleri desteklemeyi sürdürüyor. Bu sorunun çözüme kavuşturulmasının önümüzdeki yıl AB'yle ilişkilerde kritik bir gelişme sağlaması beklenebilir. Tüm bu inisiyatifler, Türkiye'nin Ocak 2009'dan itibaren BM Güvenlik Konseyi'nde iki yıl süresince yer almasını sağladı. Ne var ki Türkiye'nin 2005'te verdiği havaalanlarını ve limanlarını 2009'da Kıbrıslı Rum araçlara açma sözünü tutmaması, ülkenin AB üyeliğine karşı olan devletlerin üyelik müzakerelerini askıya almaya çalışmalarına neden olabilir.

AB'ye üye ülkeler, adadaki yeni görüşme sürecinde başarıya ulaşılmasına öncelik vererek önceden yapılan hataları telafi etme fırsatını yakalamaya çalışmalı ve Türkiye'nin reform çabalarını canlandırması için daha fazla teşvik etmeli. AB'li politikacılar, Türkiye'nin ulaşması gereken çitayı daha da yükseltmekten vazgeçmeli ve tüm kriterler yerine getirildiği takdirde tam üyelik sözünü yerine getireceklerinin altını çizmelidir. Türkiye ise pürüzler karşısında daha az hassasiyet göstermeli ve AB'nin yekpare bir bütün olmadığını anlamalı. Kendini dışlama tuzağına düşmekten kaçınmalı, ayağını henüz açık olan kapıda tutmalı ve İngiltere ve İspanya'nın yaptığı gibi "hayır"ı yanıt olarak kabul etmemeli.

ÖNERİLER

Türkiye Hükümeti:

1. Yürütmede mümkün olan en yüksek düzeyde AB'ye uyum reformlarına yeniden başlamayı taahhüt etmeli; taslak Ulusal Programı derhal onaylamalı ve uygulamaya koymalı; parlamentodaki partiler arasında güveni ve AB üyeliği konusunda işbirliğini yeniden tesis etmeli.
2. Kıbrıs sorununun çözümü için yapılan mevcut görüşmelere verdiği tam desteği sürdürmeli, Yunanistan veya Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hak iddia ettiği sularda petrol araması yapmalarına karşısında deniz kuvvetleriyle müdahale etmekten kaçınmalı.
3. Kürt nüfusunun ağırlıklı olduğu bölgelerde ekonomik kalkınma planlarını sürdürerek ve dil ve kültür haklarını daha fazla genişleterek Türkiyeli Kürtlerin dahil edilmesi siyasetini geliştirmeli.

4. Okulda din eğitimi ve ibadet mekanlarının statüsü konularında farklı dini inançlara sahip tüm gruplara özgürlük ve eşit hakların verilmesini sağlamalı.
5. Daha az baskıcı, sivil, yeni bir anayasanın kabulünü sağlayacak ulusal çapta ve her kesimi kapsayan tartışma sürecini teşvik etmeli; şeffaflığı ve temsiliyeti arttırmak üzere siyasi partiler ve seçim yasasını değiştirmeli.

AB ve AB Üyesi Ülkelerin Hükümetleri:

6. Tüm kriterleri yerine getirdiğinde Türkiye'nin AB'ye tam üye olabileceğini sık sık ve ciddiyetle dile getirmeli; müzakere başlıklarının ön taramasının yapılması ve açılmasında var olan gayrıresmi engelleri kaldırmalı; AB yasalarına uyumun gerekleri, yararları ve maliyeti konusunda Türk şirketlerini bilgilendirmeliler.
7. Kıbrıs'ta çözüm görüşmelerinde daha yakın ve adil tavır sergilemeli; adadaki iki toplumun liderleriyle ofislerinde görüşmek üzere üst düzey temsilciler göndermeli; çözüme mali destek sağlama konsundaki isteklerini vurgulamalı ve Kıbrıslı Rumları görüşmeler sürerken tartışmalı karasularında petrol arama çalışmaları yürütmeme konusunda uyarmalılar.
8. Kafkaslar ve Orta Doğu'da krizleri azaltmak amacıyla Türkiye'nin başlattığı dış politika girişimlerini desteklemeli ve onlarla uyumlu çalışmalılar.
9. PKK'lı (Kürdistan İşçi Partisi) Kürt militanlara Avrupa'dan gelen mali desteğe daha sıkı bir denetimle karşılık vermeli; Türkiye'de terör saldırısı suçuyla arananların tutuklanması ve sınır dışı edilmesi taleplerine gereken şekilde yanıt vermeliler.
10. Yalnızca gayrimüslim azınlıkların değil, Aleviler gibi çoğunluğun sahip olmadığı dini inanışlara sahip Müslüman grupların haklarını da içerecek biçimde daha fazla din özgürlüğü sağlayacak adımları atması için Türkiye'yi teşvik etmeliler.

İstanbul/Brüksel, 15 Aralık 2008

TÜRKİYE VE AVRUPA: BELİRLEYİCİ YILA GİRERKEN

I. GİRİŞ

2000-2004 yılları arasında Türkiye'nin AB'yle olağanüstü bir uyum süreci yaşamasının ardından¹ ulusal reform süreci neredeyse durma noktasına geldi. Kilit önemdeki bazı devletlerin Türkiye'nin üyeliğine karşı sergilediği ciddi muhalefet, AB'nin önemli liderleri tarafından daha önce görülmedik bir şekilde ifade edildi.² Ayrıca Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, iktidardaki AKP'nin³ ve başlıca muhalefet partilerinin AB'yle ilgili reformları uygulama becerisi ve isteğine sahip olup olmadıklarına dair şüpheler artıyor.⁴

Uluslararası sıralamalara göre Türkiye, kalkınma, haklar, şeffaflık ve demokrasi konularında oldukça düşük bir performans sergiliyor. Dünya Bankası'nın 2009 İş Yapma Kolaylığı raporunda 59.,⁵ Transparency International'ın (Uluslararası Şeffaflık Örgütü) 2007 Yolsuzluk Algılama Endeksi'nde 64.,⁶ Heritage Foundation'ın (Miras Vakfı) 2008 Ekonomik Özgürlük Endeksinde 74.,⁷ BM İnsani Kalkınma Endeksinde 84.,⁸ Reporters Without Borders (Sınır Tanımayan Gazeteciler) 2007 Basın Özgürlüğü

Endeksinde 101.⁹ ve Dünya Ekonomik Forumu'nun Cinsiyetler Arası Eşitsizlik Endeksinde 123.¹⁰ sırada yer aldı. Freedom House (Özgürlük Evi) adlı düşünce kuruluşunun 2008'de yayımladığı Dünyada Özgürlük raporunda ancak "kısmen özgür" olarak tanımlandı.¹¹ Economist Intelligence Unit'in (Economist İstihbarat Birimi) 2006 yılında demokrasiler çapında yaptığı araştırmada 88. sıraya yerleşerek "karma rejim" sıfatını aldı.¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda modernleşme yolunda attığı ilk adımlardan başlayarak son sultanın ve halifenin uzaklaştırılarak laik bir cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılına dek çoğulculuk ve daha fazla demokrasiye giden yolda iniş ve çıkışlar her zaman oldu. Bu, aynı zamanda mutlak hakimiyeti kaldırmak için verilen uzun mücadelenin hikayesi. Bu süreç, on yıllardır başlıca otoriter aktör olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasetteki rolünü azaltmak yönünde devam etmekte. Türkiye'nin kat ettiği yol, İspanya'nınkiyle benzerlikler taşıyor.¹³ Ancak Türkiye, kısmen Cumhuriyeti kuranların sıkı, merkeziyetçi

¹ Bakınız Kriz Grubu Avrupa Raporu N°184, *Türkiye ve Avrupa: Geleceğe Doğru*, 17 Ağustos 2007.

² Temmuz 2006'da Eurobarometre tarafından yapılan araştırmaya göre Avrupalıların yüzde 48'i tüm kriterleri yerine getirse bile Türkiye'nin birliğe katılımına karşı çıkıyor; sadece 39'u yüzde destekliyor. "Attitudes towards European Union Enlargement", AB Komisyonu, Temmuz 2006. Türkiye'nin üyeliğine muhalefet, 2005'te Almanya başbakanı Angela Merkel'in ve 2007'de Fransız cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin seçim kampanyalarının temel taşlarından biriydi.

³ Adalet ve Kalkınma Partisi, Ekim 2008 itibarıyla parlamentodaki 550 sandalyenin 338'ini elinde bulunduruyor.

⁴ "Sorun, Kıbrıs değil; Fransa da değil. Sorun biziz. Yavaş, çok yavaş gidiyoruz. Siyasi irade eksikliği var". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008.

⁵ "İş Yapma Kolaylığı 2009", Dünya Bankası Raporu, bkz. www.doingbusiness.org.

⁶ "Yolsuzluk Algılama Endeksi 2007", Transparency International (Uluslararası Şeffaflık Örgütü), www.transparency.org.

⁷ "2008 Ekonomik Özgürlük Endeksi", Heritage Foundation (Miraz Vakfı), www.heritage.org.

⁸ "2007/2008 BM İnsani Kalkınma Raporu, BM Kalkınma Programı raporu, bkz. <http://hdr.undp.org>.

⁹ "Basın Özgürlüğü Endeksi 2007", Reporters Without Borders (Sınır Tanımayan Gazeteciler), bkz. www.rsf.org.

¹⁰ "Küresel Cinsiyetler Arası Eşitsizlik Endeksi 2007", The World Economic Forum (Dünya Ekonomik Forumu), bkz. www.weforum.org.

¹¹ "Dünyada Özgürlük 2008", Freedom House (Özgürlük Evi), bkz. www.freedomhouse.org.

¹² "2007 Demokrasi Endeksi", Economist Intelligence Unit (Economist İstihbarat Birimi), bkz. www.economist.com.

¹³ Türkiye ve İspanya, coğrafya açısından ve son zamanlara kadar modernleşmenin nispeten yavaş ilerlemesi açısından Avrupa'nın periferisinde bulunuyorlar; ikisi de 19. ve önceki yüzyıllarda imparatorluklarını aniden kaybettiler; iki ülke de dini olanla laik olan arasında, sivil ve askeri yönetim arasında bocaladılar; ikisinde de refah, dil ve kültürel gelenekler açısından önemli bölgesel farklar bulunuyor; ve her iki ülkede de modernleşme ve Avrupalılaştırma eş anlamlı olarak kullanılıyor. Ancak aralarında önemli farklar da bulunuyor: İspanya, vatandaşlık kimliğine yönelirken Türkiye, etnik temelli bir anlayışı benimliyor; Avrupa'nın İspanya'nın dönüşümü ve Avrupa kimliğini benimsemesi konusundaki inancı daha güçlüydü. İspanya, Avrupa'ya karşı Türkiye'nin gösterdiği kadar ikircikli bir tavır sergilemedi. Kriz Grubu'na telefonda verilen mülakat, Eduard Soler i Lecha, Centre for International Relations and Development Studies (Fundació CIDOB), Barselona, 4 Kasım 2008.

ulus-devlet kurma geleneğine¹⁴ bağlı olarak kısmen de reform sürecine bağlılığındaki daimi belirsizlikler nedeniyle daha yavaş ilerliyor.¹⁵

Türkiye, potansiyel üye olarak kabul edildiği 1963 yılından bu yana AB'nin gösterdiği zayıf destekten dolayı hüsrana uğramış durumda.¹⁶ 1990'larda Gümrük Birliği'ne geçiş sürecini kendi kaynaklarıyla finanse etti. Bunu birliğin üyesiyken yapsaydı milyarlarca avroluk yardıma hak kazanacaktı.¹⁷ Zaman içinde "reform" kelimesi, bir bakıma iki ucu keskin bıçak oldu. Bir yandan Avrupa standartlarına doğru ilerlemeyi ifade ederken bir yandan da Avrupa'nın daha güçlü çıkarları karşısında verilen tehlikeli tavizler anlamında kullanıldı.

AB Komisyonu genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn için de reform, açıkça "daha geniş anayasal reformlar" anlamına gelmekte.¹⁸ Tartışmalı 1982 anayasası, ülkedeki reform yanlıları için hâlâ büyük bir engel durumundaki 1980-1983 askeri yönetiminin mirasında en önemli paya sahip. 1970'lerin siyasi karmaşası ve ekonomik krizlerinin ardından üniter devleti ve "laikliği"¹⁹ korumak için anayasa, iktidarı güvenlik rejimine emanet etti; parlamentonun üst kanadını (Senato) feshetti ve senatonun veto yetkilerini, önceleri sembolik olan

cumhurbaşkanına verdi.²⁰ Bu hiç de liberal olmayan metin, oy verenlerin tamamen özgür olmadığı bir referandumla onaylandı. Orduya (özellikle de darbeyi gerçekleştiren generallere) geniş ayrıcalıklar ve nüfuzlu Millî Güvenlik Konseyi vasıtasıyla siyasette hakim bir rol tanındı. Bireylerin hakları, bireylerin devlete karşı olan yükümlülüklerinin gölgesinde kaldı, ki bu durum günümüzün AB normlarıyla doğrudan çelişmektedir.²¹

1982 anayasası, iktidarın iki başlı yürütme organında (başbakan ve cumhurbaşkanı) toplanmasına ve böylelikle kurumlar arası denetimin azalmasına neden oldu.²² AKP'nin Temmuz 2007 seçimlerindeki ezici zaferi ve partinin iki numarası olan Abdullah Gül'ün Ağustos 2007'de cumhurbaşkanı seçilmesiyle bu, AKP'nin başarısı ve Anayasa Mahkemesi'nin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP)²³ ve Kemalist kurulu düzenin bertaraf etmeye çalıştığı durum oldu.²⁴

AB'nin baskısı ve toplumun talebi, ülkenin otoriter aktörlerinin 1982 anayasasının değiştirilmesine karşı dirençlerinden genellikle daha güçlü oldu. 1993'te parlamento, radyo ve televizyon yayını üzerindeki devlet tekeli kalırdı. 1995 yılında AB'yle Gümrük Birliği anlaşmasını imzalayabilmek için anayasanın on beş maddesinde değişiklik yapıldı. AB'nin 1999'da aday ülke statüsü tanınması, reformların yapılması için ülke içinde geniş ve partilerden bağımsız bir koalisyonun oluşturulmasını sağladı. Parlamento, 2001'de 34 maddeyi değiştirdi. Yedi uyum paketiyle de desteklenen bu değişiklikler, temel hak ve özgürlükler üzerinde geniş çaplı bir etkiye sahip oldu. 2003'te gerçekleştirilen bir dizi reformla birlikte anayasanın üçte biri değiştirilmiş oldu.

¹⁴"Türkiye, etnik, dilsel ve dini açıdan geniş bir çeşitliliğe sahip bir ülke....Ne var ki bu çeşitliliği kutlamak yerine Türkiye Cumhuriyetinin tarihi boyunca milliyetçilik adına azınlıkların ağır şekilde ve hatta zaman zaman şiddet kullanarak baskı altına alınmasının örnekleri görüldü. "A Quest for Equality: Minorities in Turkey (Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye'de Azınlıklar)", Minority Rights Group International (Uluslararası Azınlık Hakları Grubu), Eylül 2007.

¹⁵Örneğin, "AB üyeliği Türkiye açısından iyi olacaktır; ancak kafamızı bu konuya takmış değiliz". Devlet bakanı Mehmet Şimşek'in yorumu, aktaran ntvmsnbc.com, Londra, 22 Ekim 2008.

¹⁶Çoğunluğu Kıbrıs'la ilgili sorunlardan kaynaklanmak üzere 1980'ler ve 1990'lar boyunca Yunanistan ve diğer ülkeler pek çok yardımı bloke ettiler. Ulusal reform programlarındaki yasal değişiklikler için verilen önemli destek de dahil olmak üzere AB, 2008'de Katılım Öncesi Yardım Aracı'ndan Türkiye için 540 milyon avro ayırdı.

¹⁷Kriz Grubu'na gönderilen e-posta, Asaf Savaş Akat, Türk ekonomist, 4 Kasım 2008.

¹⁸Olli Rehn, British Council ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından düzenlenen Boğaziçi Konferansında yaptığı konuşma, İstanbul, 10 Ekim 2008.

¹⁹Türkiye'de "laiklik", dinin yasama ve siyasetin alanında yasaklandığı, aynı zamanda Hanefi mezhebinin Sünni Müslüman inancına devletin maddi yardımı ve tekelinin sağlandığı bir ideoloji anlamına gelmektedir. Bu durum, en bariz olarak camilerde ve resmen tanınan azınlıklar olan Ermeni, Rum Ortodoks ve Yahudi toplumlarına ait olan ve nüfusun yüzde 0.2'sini oluşturan kişiler dışında okullarda herkes için zorunlu olan din derslerinde görülebilir.

²⁰Anayasanın bir bölümü, 1980 askeri darbesini gerçekleştiren ve 1982-1989 arasında cumhurbaşkanı olan general Kenan Evren tarafından hazırlandı.

²¹"1982 Anayasasının altında yatan felsefe, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini devletin müdahalelerinden korumaktan ziyade devleti vatandaşlarının eylemlerinden korumaktır". Ergun Özbudun ve Serap Yazıcı, "Türkiye'de Demokratikleşme Reformları", Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı yayınları, Eylül 2004, s. 13.

²²Temel sorun şu şekilde ortaya konulabilir: yargıyı bir kenara bırakırsak, eğer bir parti yasamada çoğunluğu ele geçirir ve yürütmeyi [kabineyi] ve Cumhurbaşkanını seçerse denge ve fren sisteminin çalışmasını nasıl sağlayabiliriz? Emin Dedeoğlu, "Yeni Anayasa – Yeni bir Fren ve Denge Sistemi", *Anayasa Platformu Çalışma Metinleri*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 2008.

²³CHP'nin mecliste 98 sandalyesi bulunuyor.

²⁴Bir anayasa profesörünün sözleriyle: "Mahkeme, kendini [artık] siyasi rejimin koruyucusu olarak görüyor". Kriz Grubu'na gönderilen e-posta, Zühtü Arslan, 4 Kasım 2008. Anayasa Mahkemesi, 1960 askeri darbesinin ardından kurulmuştur.

Söz konusu değişiklikleri uygulamaya koymak için yapılacak çok şey olsa da Türkiye, 1980-1983 darbesinin “yarı otoriter geleneğinin büyük bir bölümünü tasfiye etmiş” görünüyordu.²⁵ 2004’te AB’nin Kopenhag Kriterleri’ni “yeterli düzeyde” yerine getirdiğine karar verildi.²⁶ Ekim 2005’te havaalanı ve limanlarını Kıbrıslı Rum araçlara açma sözünü açıkça vermesinin ardından²⁷ Türkiye, tam üyelik yolunda müzakerelere başladı.

AKP, reformlara geri döneceğini defalarca tekrarlasa da²⁸ bu konuda fazla gelişme kaydetmedi.²⁹ Sonuç olarak iç siyasette ve uluslararası alanda güvenilirliğini kaybetti. “Reform yanlısı” ve hatta “AB yanlısı”³⁰ unvanını

yeniden kazanması gerekecek. Bazı Türk yetkililer, tamamen yeni bir anayasa yapmanın atılabilecek en iyi adım olduğuna inansalar da mevcut şartlarda bunun imkansız olduğunu kabul ediyorlar.³¹ Bazılarıysa yeni bir anayasa çalışmalarının şu anda zararlı etkilerinin olacağını ve AB sürecini canlandırmak için daha ziyade sendikalar ve siyasi partiler yasaları gibi kilit önemdeki yasaların değiştirilmesine odaklanması gerektiğini düşünüyorlar.³²

²⁵ Ergun Özbudun ve Serap Yazıcı, “Türkiye’de Demokratikleşme Reformları”, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı yayımları, Eylül 2004, s. 42.

²⁶ 1993’te Kopenhag’da bir araya gelen AB Konseyi, AB üyeliği için gereken üç geniş kriteri belirledi: demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların varlığı; işleyen bir pazar ekonomisinin varlığının yanısıra Birlik içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesine sahip olunması; AB mevzuatının kabul edilmesi ve siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dahil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetine sahip olunması.

²⁷ AB’ye göre Türkiye, AB ile resmi müzakereleri 3 Ekim 2005’te başlatmak için yapılan ön görüşmelerde tüm AB üyelerini tanımanın parçası olarak limanlarını açma sözü verdi. AB Komisyonu, “Türkiye 2005 İlerleme Raporu”nda şunları yazıyor: “Türkiye’nin Uyum Protokolü’nü imzalayarak AB ile olan mevcut Ortaklık Anlaşmasını Kıbrıs Cumhuriyeti de dahil tüm yeni üyeleri kapsayacak hale getirmesi beklenmekteydi”. Ancak Türkiye, AB’nin Kıbrıslı Türklerin “izolasyonuna son vermek” yönündeki sözlerini tutamadığını belirtiyor. Türkiye, mevcut durumda iki tarafın da ambargoları bir an önce kaldırmasını öneriyor; bkz. BM’ye 25 Ocak 2006’da sunulan “Kıbrıs’taki Kısıtlamaların Kaldırılmasına Dair Eylem Planı”. Kriz Grubu’na telefonda verilen mülakat, Türk yetkili, 31 Ekim 2008.

²⁸ “AB’ye katılım süreci, önümüzdeki dönemde üzerinde durulacak en önemli meselelerin başında gelmektedir”. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, “Ulusa Sesleniş”, 30 Ağustos 2008. Ne var ki AB ve Kıbrıs, dört sayfalık konuşmasının yalnızca on üç satırında yer aldı. Bir Türk akademisyen, iyimserlikle ilerleme sağlamaya çalışmanın altında yatan nedenleri şöyle açıklıyor: Kıbrıs’ta çözümün süreçte hızlanma sağlaması ihtimali; resmen tanınan AB adaylarının hiçbirinin şimdiki kadar katılım sürecinde başarısızlığa uğramamış olması; AB’de devletler arası ilişkilerin giderek değişmesiyle Türkiye’ye daha uygun, esnek bir bütünleşmeye doğru gidilmesi ve birkaç yıl içinde AB’nin 2004’teki genişlemenin etkisinden kurtulmuş olması ve doğuya doğru yeniden genişleme konusunda istekli olması ihtimali. Ziya Öniş, “Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate”, *Insight Turkey*, cilt 10, no. 4, 2008, s. 46-48.

²⁹ “Güçlü siyasi yetkilerine rağmen hükümet, tutarlı ve kapsamlı bir ulusal reform programı ortaya koyamadı”. “Türkiye 2008 İlerleme Raporu”, AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

³⁰ “Son üç yılın hemen hemen tamamında AKP’nin reform yanlısı bir parti olduğunu hararetle savunuyordum. Ancak bunu

artık yapamıyorum”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, büyük bir AB üyesinden bir diplomat, İstanbul, 13 Eylül 2008.

³¹ AKP’den kıdemli bir bakan, Anayasa Mahkemesi’nin meclisin yaptığı değişiklikleri usulden değil de esastan iptal etme kararlarının yeni bir anayasayı imkanı hale getirdiğini söylüyor. “Biz, hükümet olarak, değişmez dört maddenin haricinde anayasanın tüm maddelerini değiştirmek istiyoruz. Ve biz bunu yapmaya hazır olan tek partiyiz. Ne var ki arzu başka şeydir; gerçeklik başka şey...anayasayı değiştirmek artık dağı yerinden oynatmak kadar zor oldu”. Cemil Çiçek, başbakan yardımcısı, *Today’s Zaman’a* verilen mülakat, 17 Kasım 008.

³² “Anayasayı değiştirmek çok karmaşık bir hal aldı. Herkes bu konuya yoğunlaşacak ve pek çok şey aksayacak. Bu, gereken reformların ışığında yapılmalı”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008.

II. ASKIYA ALINAN REFORMLAR

A. AVRUPA'YLA SÜRTÜŞME

Reformlarda yaşanan yavaşlama, paradoksal bir biçimde AB üyelik müzakereleriyle aynı anda gerçekleşti. Bunun nedenlerinden biri de Avrupalı üst düzey liderlerin üyeliğe karşı seslerini yükseltmeleriyle birlikte Avrupa'ya karşı gittikçe artan hayal kırıklığı ve öfke³³ oldu. Almanya başbakanı Angela Merkel, 2005 seçim kampanyası sırasında müzakerelerin amacının imtiyazlı ortaklığa indirilmesi çağrısında bulundu.³⁴ Fransa cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, üyeliğe muhalefeti 2007 kampanyasının temel dayanaklarından biri yaptı ve Türkiye'nin "katılımı"na dair herhangi bir ifadenin AB'nin açıklamalarından çıkarılması sağlamaya çalıştı. Türk halkının üyeliğe olan desteği 2002'de yüzde 65'ten 2008'de yüzde 49'a düştü.³⁵ Bir kamuoyu araştırmasına göre ise bu rakam 2007'de yüzde 27'ye kadar düşmüştü.³⁶ Milliyetçi duygular kabardı³⁷ ve Avrupa karşıtı tutumlar, genel geçer hale geldi³⁸.

³³“Ne yaparsak yapalım asla üye olamayacağımızı hissetmemize neden olan bir psikolojik atmosfer var. Bu, hayal kırıklığına neden oluyor ve yaptıklarımız ona tepki amacı taşıyor. Bakanlar kurulunda bile bakanlar, ‘ne anlamı var?’ diye soruyorlar” A.g.e.
³⁴Türkiye'nin üyeliğinden yana olan Sosyal Demokratlar'la büyük bir koalisyon kurarak iktidara geldiğinde Merkel, 1963'te tanınan üyelik perspektifini kabul etti. “Hristiyan Demokrat Birlik Partisi'nin [CDU] lideri olarak [Türkiye için] imtiyazlı ortaklık fikrine daha yakınlım. Ama *pacta sunt servanda* (anlaşmaya uyulmalı) prensibine de saygılıyız. Bu nedenle anlaşmalardan kaynaklanan tüm sözlere bağlı kalacağız”. Merkel'in İstanbul ziyaretinde Anadolu Ajansı tarafından verilen haber, 6 Ekim 2006.

³⁵Eurobarometre araştırması, 2002 ve bahar 2008.

³⁶Bakınız “Turkey and Its (Many) Discontents”, Pew Research, 25 Ekim 2007, <http://pewresearch.org/pubs/623/Turkey>.

³⁷Bir araştırmaya katılanların yüzde 33.8'i yani çoğunluğu, milliyetçiliğin artmasının en büyük nedeninin AB'nin “Türkiye'yi yabancılaştıran ve öfkeliendiren davranışı” olduğunu söyledi; yüzde 27.5'i ise ikinci neden olarak bunu sıraladı. *Milliyet* gazetesinde yayınlanan araştırmadan aktaran Associated Press, 12 Mart 2007.

³⁸Avrupa genelinde AB'ye güvenenlerin oranı ortalama yüzde 50 iken bu oran Türkler için yalnızca yüzde 31. Ancak bunların içinde sadece yüzde 24'ü AB hakkındaki basit sorulara doğru yanıtlar verebildi. “Eurobarometre”, bahar 2008. Milliyetçi köşe yazarı Erdal Şafak şunları söylüyor: “Türkiye'nin AB ile üyelik müzakerelerine başladığı üç yıl öncesine karşılaştırsak iki gerçeğin üç yıl öncesine göre daha güçlü şekilde geçerli olduğunu söyleyebiliriz: birincisi, Avrupa birçok ruhsal hastalığın tetiklediği ağır bir bunalımın pençesinde çırpınıyor. (İçe kapanma, vesvese, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, kimlik kuşkusu, gelecek korkusu.) İkincisi, Avrupa her türlü ahlaki değerini unutacak kadar yozlaştı. (Kötüniyet, önyargı,

Aynı zamanda Türkiye, 2004'te Kıbrıs sorununu çözmek üzere gösterdiği çabalara tepkisiz kalınmasını da içerledi.³⁹ Yine 2004'te milliyetçi ve katı tutum yanlısı Kıbrıslı Türk lider Rauf Denktaş'a on yıllardır verilen desteğe son veren AKP hükümeti, Kıbrıslı Rumlardan “bir adım önde” olmaya karar verdi ve Kıbrıslı Türklerin BM arabuluculuğundaki barış planı olan Annan Planı'nı yüzde 65'lik bir oranda desteklemelerine yardımcı oldu. Ne var ki Kıbrıslı Rumların yüzde 76'sı planı reddetti; ancak kendilerine daha önceden söz verildiği gibi Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak Mayıs 2004'te AB'ye kabul edildiler.⁴⁰ AB, ağırlıklı olarak mali yardım ve doğrudan ticaretle Kıbrıslı Türklerin izolasyonunu azaltacağını taahhüt etti; ancak daha ziyade Kıbrıslı Rumların muhalefeti nedeniyle bunun çok azı hayata geçirilebildi.

Türkiye'nin teknik katılım müzakereleri yavaş ilerliyor ve açılacak daha fazla müzakere başlığının kalmayacağı 2009 sonbaharında tamamen durma riski taşıyor. 2005'ten bu yana 33 müzakere başlığının sekizi açılmış olsa da halihazırda yarısı bloke olmuş durumda. AB, Aralık 2006'da sekizinin müzakereye açılmasını dondurdu ve Türkiye havaalanlarını ve limanlarını Kıbrıs Rum trafiğine açana dek 33 başlığın hiçbirinin resmi olarak kapatılmayacağını açıkladı.⁴¹ Haziran

ikiyüzlülük, yüzlerce yıllık kin, sözünden dönme pişkinliği).” *Sabah*, 3 Ekim 2008.

³⁹Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni uluslararası anlaşmalarla 1960'ta kurulan devletin temsilcisi olarak tanımayan ve Kıbrıslı Rumların 1963'te tüm iktidarı ele geçirdiğini iddia ediyor. Bu, ona göre, yüzde 80'i oluşturan Kıbrıs Rum çoğunlukla yüzde 18'i oluşturan Kıbrıslı Türk azınlık arasında 1960'taki bağımsızlıkla birlikte ortaya konan dengeleri bozdu. Türkiye, 1974'teki askeri müdahalesinin ve o zamandan beri adanın yüzde 37'sini elinde tutmasının nedeninin 1960'taki statükoyu yeniden sağlamak olduğunu iddia ediyor. İki toplum arasında çözüme ulaşılmasını destekleyen BM, AB ve uluslararası toplum, Türk ordusunun adadan çekilmesini istiyor. BM ve AB, Kıbrıslı Rumların kontrolündeki Kıbrıs Cumhuriyeti'ni meşru yönetim olarak tanıyor ve AB'nin Türkiye'den taleplerinin birçoğunun artık tam bir üye olan ülkeyle ilişkili olmadığına neden oluyor. Bakınız Kriz Grubu'nun Avrupa Raporu N°190, *Kıbrıs: Bölünme Sürecini Durdurmak*, 10 Ocak 2008, ve Kriz Grubu'nun Avrupa Raporu N°194, *Kıbrıs'ı Yeniden Birleştirmek: Şimdiye Dek En İyi Fırsat*, 23 Haziran 2008.

⁴⁰AB üye devletlerin büyük bölümü, AB aniden diğer açılardan tatmin edici bir aday olan Kıbrıs'ın katılımını engelleseydi Yunanistan'ın 2004 genişlemesindeki (çoğunluğu Orta Avrupalı) diğer on devletin katılımını veto edeceğine inanıyordu. Ancak Atina bunu açıkça hiçbir zaman dile getirmede. Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB üyesi bir ülkenin büyükelçisi, Ankara, Eylül 2007.

⁴¹Bunlar arasında Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına dair başlık da bulunuyor. İki tarafın da ortak çıkarlarının bulunduğu en önemli alanlardan biri olduğu için bu durum, Türk siyasetçileri

2007'de Fransa, Türkiye-AB ilişkilerinde kilit öneme sahip beş başlığı, devam edilmesi halinde müzakerelerin nasıl sonuçlanacağına önceden hükmettiğini söyleyerek bloke etti.⁴² Ekim 2008'e geldiğindeyse Kıbrıslı Rumların gayriresmi itirazları nedeniyle altı başlık daha askıda bulunuyordu.⁴³ Aynı zamanda Türkiye'nin uyum sağlaması için yapması gerekenleri ayrıntılarıyla anlatan, AB'nin dokuz başlık için hazırladığı raporlar, Avrupa Konseyi'nde çalışma grubu düzeyinde bekletiliyor. Bunun nedeninin de Türkiye'ye kuşkuyla yaklaşan ülkelerin gayriresmi düzeydeki faaliyetleri olduğu söylenebilir.⁴⁴

Söz konusu kötü niyet nedeniyle oluşan kısır döngüyle Avrupa'nın mazeretleri, Türkiye tarafından hiçbir şey yapmamak için nedenler olarak yorumlanırken Türkiye'nin harekete geçmemesi, AB'ye karşı ilgisini kaybetmiş olmasına bağlanıyor. Bir Türk akademisyen, Türkiye'de Avrupa'ya şüpheye bakanlarla Avrupa'da Türkiye'ye şüpheyle bakanlar arasında bir "büyük koalisyon" olduğunu ve iki grubun da farklı nedenlerle de olsa tam üyelik hedefini başarısızlığa uğratmayı amaçladığını söylüyor.⁴⁵ AB Komisyonu'nun "Türkiye 2008 İlerleme Raporu"ndaki eleştirileri saklayan yumuşak ifadeye Türk hükümetinin verdiği ılımlı tepki de bazıları için benzer bir işbirliğine işaret ediyor.⁴⁶ Türkiye'ye şüpheyle yaklaşan bir Avrupalı siyasetçinin ifadesiyle:

şoka uğrattı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, İstanbul, 11 Ekim 2008.

⁴²Haziran 2007'de Fransa, ekonomik ve mali politikaya dair başlığın açılmasını bilhassa bloke etti. Fransa'nın bloke edeceğini söylediği beş başlıktan biri olan tarımsa AB'nin Kıbrıs dolayısıyla Aralık 2006'da bloke ettiği başlıklardan birini oluşturuyor.

⁴³Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB Komisyonu yetkilisi İstanbul, 12 Ekim 2008.

⁴⁴Kriz Grubu'na gönderilen e-posta, Avrupalı Yetkili, 4 Kasım 2008. "Üç yıl geçmesine rağmen tarama süreci hâlâ tamamlanamadı. Açıkça AB'yi suçlu buluyorum. Türkiye, yavaş olmakla eleştiriliyor; ancak [sorunun] diğer tarafına da bakmalıyız." Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, İstanbul, 11 Ekim 2008.

⁴⁵İki tarafta da "koru politikasının özellikle de bölünme korkusunun temel bir faktör olduğu görülüyor". Bazı Avrupalılar büyük çapta bir göçten, İslamdan ve kültürel homojenliğin yitirilmesinden korkarken bazı Türkler AB özgürlüklerinin devletlerinin birliği ve laikliğini bozacağından korkuyor; iki taraftan bazarlıysa küreselleşmenin yol açacağı kayıplardan korkuyorlar. Ziya Öniş, a.g.e, s. 36.

⁴⁶"Türkiye ile ilgili ilerleme raporu için "dengeli" sözcüğünün bu kadar kullanılması, ilerleme değil ilerlememe süreci içinde olduğumuzu gösteriyor... Siyasi sorunları teknik mesele haline indirerek onlardan kaçınmak AKP açısından anlamlı olabilir ama Türkiye'ye yararı olmaz." Ferai Tınç, "İlerleme Raporu Neden Memnun Ediyor", *Hürriyet*, 10 Kasım 2008.

Art arda altı yılda hiçbir gelişme olmamasını kabul edemem... Avrupa Parlamentosu'nda sabırsızlık artıyor... Türkiye'de geçen yılki gelişmelere baktığımda Türk Hükümetinin reform sürecini devam ettirmek için hâlâ istekli olup olmadığını merak ediyorum.⁴⁷

B. ÜLKE İÇİNDEKİ ÇALKANTILAR

2004 sonrası dönemde iktidardaki AKP, iç siyasi zorluklar ve Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK) karşı mücadelesinde karşılaştığı acilîyetler nedeniyle reform gündeminden uzaklaştı.⁴⁸ Dini konularda hassas Müslümanlardan, muhafazakârlardan, milliyetçilerden, liberallerden ve Kürtlerden oluşan ve 2001'den bu yana başbakan Erdoğan'ın karizmatik liderliğinde bir araya gelen partiyi, yeni, belirli amaçları olan merkez-sağ bir koalisyon olarak kabul ettirmek için mücadele etmek zorunda kaldı.⁴⁹ AKP, birçok anlamda 1960'lar ve 1980'lerde Anadolu'dan büyük şehirlere göç etmiş ve ülkenin doğal olarak çoğunluğunu oluşturan kitlelerin sosyal açıdan yükselişe geçmesini temsil ediyor.⁵⁰

Karşılaştığı en ciddi meydan okuma, kendilerini laiklik, Türk milliyetçiliği, devlet eliyle yürütülen kalkınma ve güçlü bir role sahip orduyla özdeşleştiren

---

⁴⁷Ria Oomen-Ruitjen, Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye raportörü, AB Komisyonu'nun "Türkiye 2008 İlerleme Raporuna" tepki veriyor, www.euractiv.com ve *Turkish Daily News*, 5 Kasım 2008.

⁴⁸Partiya Karkêren-e Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi), Türkiye'de yasaklı ve ABD, AB ve diğerleri tarafından terörr örgütü olarak kabul ediliyor. PKK'nın kuzey Irak ve güneydoğu Anadolu'da 3.000-5.000 aktif militanı bulunuyor.

⁴⁹Örneğin AKP'nin Avrupa Konseyi'ndeki delegasyon üyeleri, üç farklı Avrupa blokuna ait bulunuyor.

⁵⁰Önde gelen sivil toplum aktivistlerinden ve eski işadımı Can Paker, laikliğe dair korkuların aslında Türkiye'de iki orta sınıf arasındaki sınıf çatışmasının döküldüğü meca olduğuna inanıyor. Daha laik ve rasyonel olan ilk orta sınıfın 1923'te cumhuriyeti kuran, kentli askeri-sivil bürokrasiye dayandığını; ikincisinin üyelerininse daha dindar ve pragmatik olduğunu ve ülkenin köylülerinin mirasçıları olduğunu belirtiyor. Nüfusun yüzde 30'unun laik/rasyonel kanada yakın olduğunu, yüzde 70'in dindar/pragmatik kanada yakın olduğunu, yüzde onu aşırı laik milliyetçilerin oluşturduğunu ve yüzde onun şeriatı desteklediğini söylüyor. Muhafazakar İslamcıların çok küçük bir kısmının AKP'ye üye olduğuna inanıyor. Can Paker'le yapılan mülakat, *Today's Zaman*, 10 Eylül 2007. Genel anlamda bu analize paralel olarak Pew Research Center'in bulgularına göre 2006'da anket yapılan Türk Müslümanların yüzde 51'i kendilerini öncelikle Türk'ten ziyade Müslüman olarak değerlendirirken yüzde 19'u kendilerini öncelikle milliyetleriyle tanımlıyorlar. Yüzde 30'uysa ikisine de eşit önem attiklerini belirtiyorlar. Bakınız "Turkey and Its (Many) Discontents", Pew Research, a.g.e.

grupların gayriresmi koalisyonundan oluşan ve genel olarak Kemalistler adı verilen daha eski yerleşik düzen mensuplarından geldi. Bu “laik” kurulu düzen, AKP’yi İslamcı olmakla itham ediyor, ancak AKP bunu reddederek eğer İslamcı olsaydı AB üyeliği peşinde olmayacağını kaydediyor. AKP ise kurulu düzen mensuplarını oy sandığında kaybettikleri imtiyazları koruma peşinde olmakla suçluyor.

1. Cumhurbaşkanlığı Çekişmesi

AKP’ye karşı Kemalist kampanya, Nisan 2007’de ciddi olarak başladı. AKP’nin çoğunlukta olduğu parlamento yeni cumhurbaşkanı seçmeye hazırlanırken Türk Silahlı Kuvvetleri, laikliğin tehlikede olduğunu sezerse “tepkinsini açıkça göstereceği” tehdidini içeren bir bildiri yayımladı. Bu, örneğin eşi türban takan cumhurbaşkanı için bir uyarı biçiminde yorumlandı. Yine aynı ay, laiklik yanlısı ana muhalefet partisi olan CHP, AKP’nin dış işleri bakanı Abdullah Gül’ü cumhurbaşkanı seçme girişiminin anayasaya aykırı olduğu suçlamasını getirdi. Meclis iç tüzüğüne CHP tarafından yapılan tartışmalı yorumuna göre, parlamentodaki seçimlerin üçüncü turunda elde edilen basit çoğunluk yeterli değildi. CHP ayrıca, gereken çoğunluğun sağlanması için en az 367 millet vekilinin oturuma katılması gerektiğini iddia etti ve Anayasa Mahkemesi bu yoruma katıldı. Liberal hukukçular, Anayasa Mahkemesinin kararının siyasi olduğunu ve laikliğe tehdit olarak algılanan bir tutumu engellemeyi amaçladığını açıkladılar.⁵¹

AKP, Temmuz 2007’deki erken genel seçimlerle konuyu halka götürdü. Seçmenler yüzde 46.7’lik bir destekle AKP’nin görev süresini uzattılar. AKP, bunu bir güven oyu olarak algıladı ve Gül, cumhurbaşkanlığı adaylığı kampanyasına yeniden başladı. Muhafız CHP, parlamento oturumuna katılmadı ve Gül’ü “cumhuriyetin düşmanı” ilan etti, ancak Gül bu kez sağ kanattan MHP’nin⁵² ve Kürt milliyetçisi DTP’nin⁵³ yardımıyla oturuma 367 vekilin katılmasını başardı. Türk Silahlı Kuvvetleri, her zaman teyakkuzda kalacağını duyurdu ve generallerin hiçbiri yeni baş kumandanlarının yemin törenine katılmadı.

2. Anayasa reformu bir kenara bırakılıyor

Seçimlerin ardından Başbakan Erdoğan, yeni bir reform paketi⁵⁴ vaat etti ve saygın, liberal anayasa uzmanlarından oluşan bir komiteye hazırlattığı anayasa taslağını yeniden gözden geçirmeye başladı.⁵⁵ “Türk” sözcüğünün yasal anlamının erken cumhuriyet döneminde olduğu gibi “Türkiye’de yaşayan yurttaşları” tanımlayacak biçimde yeniden dönüştürülmesi ve on yıllardır süre gelen etnik dozu yüksek söylemin ortadan kaldırılması yoluyla etnik Kürtlerin huzursuzlukları giderilecekti. Özel Kürtçe dil eğitimi ve yayıncılığı olanaklarını genişletecek şekilde Türkçe tek dil olmak yerine resmi dil olacaktı. Yolsuzlukla mücadele için millet vekili dokunulmazlığı kaldırılacaktı. Okullarda zorunlu din dersinin ve hatta belki üniversitelerdeki türban yasağının kaldırılması yoluyla dini özgürlükler genişletilecekti.

Yüce Divan’ın genelkurmay başkanını yargılama yetkisini almasıyla Silahlı Kuvvetlerin sahip olduğu ayrıcalıklar azaltılacaktı. Askerlerin etkin olduğu Milli Güvenlik Konseyi’nin rolünde yeniden azaltmalar gerçekleştirilecekti. Diğer değişikliklerde, üniversite senatoları rektörlerini kendileri seçebilecekler ve böylece merkezi gözetim kurumunun süreçte oynadığı rol ortadan kalkacaktı. Siyasi partileri yasaklamak daha zor olacaktı. Gösteri hakkı, mahremiyet ve bilgi edinme hakları genişletilecek ve işkenceyle yargısız infaz konularındaki yasaklar sıkılaştırılacaktı.

Erdoğan, anayasa taslağını Ağustos 2008’de aldı, bir gün süreyle üzerinde çalıştı ve bazı düzeltmeler istedi; rapor ayın sonuna doğru kendisine yeniden sunulduğunda kişisel olarak sonuçtan son derece memnundu.⁵⁶ Fakat haftalar geçmesine karşın, metnin parlamento sunulması için hiçbir teşebbüste bulunulmadı. Hükümetin bakanları da, Ceza Yasasınının 301. maddesinde reform yapılacağı vaatlerini özellikle uluslararası ortamlarda sıklıkla dile getirdiler, ancak bunun gerçekleşmesi için ayların geçmesi ve yoğun uluslararası baskıların yapılması gerekti.⁵⁷ AKP’nin parlamentoda büyük bir çoğunluğu bulunduğu ve yeni bir anayasa için

⁵⁴“Pledging more reforms, PM denies lassitude in EU process”, *Today’s Zaman*, 22 Kasım 2007.

⁵⁵Bu metin, Ergun Özbudun’un başkanlık ettiği, altı anayasa uzmanından oluşan bir komisyon tarafından kaleme alınmıştı. Bakınız www.cnnurk.com/2008/turkiye/11/13/t.c.sivil.anayasa.taslagi/500560.0/index.html.

⁵⁶“Maddelerin üzerinde çalışmak için hepimiz seksen dokuz saat toplantı yaptık. Erdoğan, ‘çok iyi bir iş’ olduğunu söyledi. Beğendiği çok açıktı”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Zühtü Arslan, taslak üzerinde çalışan anayasa uzmanı, Ankara, 11 Eylül 2008.

⁵⁷Örneğin bakınız Dışişleri Bakanı Ali Babacan’ın Boğaziçi Konferansındaki konuşması, a.g.e. 301. madde hakkında aşağıdaki III C 1 bölümüne bakınız.

⁵¹Kriz Grubu’na gönderilen e-posta, Zühtü Arslan, anayasa hukuku profesörü, 4 Kasım 2008.

⁵²Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) mecliste 70 sandalyesi bulunuyor.

⁵³Demokratik Toplum Partisi’nin (DTP) mecliste 21 sandalyesi bulunuyor.

kamuoyu desteğinin varlığı dikkate alınır, bu ihmal ve gecikmelerin AKP liderliğinin reformları gerçekleştirilmeme kararı aldığına işaret ettiği açıktır.

AKP, muhtemelen partinin kapatılması yönünde yeni bir yasal adımı tetikleyeceğinden endişelendiği için anayasal reformları rafa kaldırdı. Ayrıca anayasal değişikliklerin parlamentodan geçebilmesi ve tam bir meşruiyete sahip olabilmesi için üçte ikilik bir çoğunluk gerekiyordu.⁵⁸ Seküler ve milliyetçi CHP, işbirliği olasılıklarını tümüyle dışladığından⁵⁹ AKP, daha önce Gül'ün seçiminde yardımcı olan milliyetçi MHP'nin desteğini istemek durumundaydı.⁶⁰ Ancak türban konusunda bir süre önce yapılan anayasal değişikliklerin kötü sonuçlanması, MHP-AKP ilişkilerine zarar vermişti (aşağıdaki bölüme bakınız). 1999-2002 yıllarında reformlara arka çıkmasına ve AB sürecinin gerektirdiği birçok değişikliğe desteğinin kuramsal açıdan sürmesine karşın MHP, yeni bir anayasa veya başkaca köklü yasal değişiklikler konusunda AKP'yle yakından çalışacağını güçlü işaretlerini vermiyordu.⁶¹

3. AKP'yi Kapatma Davası

Kapsamlı bir anayasa reformunu hâlâ açıkça gözden geçirdiği zamanlarda bile AKP, dikkatini seçmenlerini hedefleyen tek bir konuya yoğunlaştırmıştı: kadınların üniversitelerde başörtüsü takmasına resmi olarak izin verilmesi.⁶² Bu, anayasada değişiklik yapmayı gerektiriyordu, MHP ve DTP'nin desteğiyle üçte ikilik bir çoğunlukla kabul edildi.⁶³ Ancak muhalefetteki

CHP karar aleyhine Anayasa Mahkemesi'nde derhal bir dava açtı ve 14 Martta Yargıtay Başsavcısı, "laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiği" iddiasıyla AKP'nin kapatılması ve aralarında cumhurbaşkanı Gül ve başbakan Erdoğan'ın da bulunduğu 71 parti liderinin beş yıl süreyle siyasetten yasaklanması istemiyle dava açtı. Sunulan 162 sayfalık iddianame, çoğunlukla medyada yer alan haberlerden ve AKP'nin başörtüsü atağından bahsediyordu.

Kararlar gecikmedi. 5 Haziran 2008'de Anayasa Mahkemesi başörtüsü düzenlemesini reddetti. 30 Temmuzda mahkemenin on bir hakiminden onu AKP'yi "laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline gelmekten" suçlu buldu. Mahkeme, AKP'nin hazineden aldığı desteği yarı oranında kesti, ancak partiyi kapatmama kararı aldı.⁶⁴ Tahminlere göre mahkeme, halkın yarısının desteğine sahip iktidar partisinin kapanmasının yaratacağı siyasi kaostan sorumlu olmak istemedi.⁶⁵ Ayrıca AB, Türkiye'nin bu durumda Kopenhag Kriterlerini alenen ihlal edeceğini ve üyelik müzakerelerinin askıya alınmasına neden olabileceğini söylemişti.⁶⁶

AKP tüm enerjisini siyasi alanda var olma mücadelesine yönlendirdi.⁶⁷ Temmuz ayında açıklanan karardan sonra bile siyasi mücadele alanı parlamentonun dışında kaldı ve kurulu düzen yanlısı Anayasa Mahkemesinde devam etti. Mecliste kutuplaşma yaygın hale geldi ve siyasi sistem⁶⁸, yasama ve reformlar kurdu.

⁵⁸ Önerilen anayasa değişikliği, milletvekillerinin mutlak sayısının beşte üçünden fazlasının, ancak üçte ikisinden azının onayını alırsa referanduma sunuluyor.

⁵⁹ "Anayasanın temel felsefesinin değişmesi gerektiğini düşünmüyoruz. Sadece AKP'ye uygun olsun diye anayasanın değiştirilmesine 'hayır' diyoruz. Bırakın AKP anayasaya uyum sağlasın". CHP lideri Deniz Baykal'ın parti kongresinde yaptığı konuşma, Anadolu Ajansı, 31 Ağustos 2009.

⁶⁰ MHP, siyasetteki kutuplaşmanın olası uzlaşmanın önünü tıkadığına inanıyor. "CHP ile AKP arasındaki horoz dövüşü herşeyi mahvediyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Oktay Vural, kıdemli MHP'li, Ankara, 10 Eylül 2008.

⁶¹ "Değişim sözü veriyorlar, ancak hiçbir şey yapmıyorlar ... her durumu teker teker değerlendireceğiz". A.g.e.

⁶² Bu konu, Erdoğan'ın yurt dışındayken yaptığı basın toplantısı sırasında başörtüsünü "siyasi sembol" olarak adlandırmasından sonra ülke gündemine düştü. Dindar kesimin oylarını hedefleyen muhalefetteki milliyetçi parti MHP, konuyu meclise taşıdı ve AKP, yasayı kabul etmek için işbirliği yapmaktan kaçınmadı. "Başörtüsü yasası planlanmamıştı. MHP bizi buna sürükledi". Kriz Grubu'na verilen mülakat, İhsan Arslan, AKP milletvekili, 14 Şubat 2008.

⁶³ Değişiklik 411 kabul oyu aldı. Namaz kılmadıklarını söyleyen Türklerin yüzde 52'si kadın öğrencilerin üniversitede başörtüsü takmasını desteklerken günde beş vakit namaz kıldıklarını söyleyenlerin yüzde 80'i bunu destekliyor. "Transatlantic Trends",

German Marshall Fund, 10 Eylül 2008. Başka bir araştırmaya göreyse Türklerin yüzde 68'i kadınların başörtüsü meselesine aktif katılması gerektiğini düşünüyor. MetroPOLL, 1 Aralık 2008. Bakınız <http://medya.todayszaman.com/todayszaman/2008/12/01/metropoll-survey-08.pdf>.

⁶⁴ Bir partiyi kapatmak için yedi hakim onayı gerekiyor. Altı hakim kapatma lehine, beşi aleyhine oy verdiği için bu karar, mümkün olan en dar marjla alınmış oldu.

⁶⁵ "Çıkacak krizden sorumlu olmak istemediler". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Zühtü Arslan, anayasa hukuku profesörü, 11 Eylül 2008.

⁶⁶ Birleşik Krallık ve AB'nin Genişlemeden Sorumlu Komiseri Olli Rehn, eleştirilerini açık bir şekilde dile getirdiler. Paul Taylor, "Turkey Political Strife Puts EU in a dilemma", Reuters, 7 Temmuz 2008.

⁶⁷ "Sorum şu ki AB reformları AKP ile çok fazla ilişkilendirilir oldu. Bu, muhalefet partilerinin tutumunu değiştirdi. Bunun iyi bir strateji olmadığını düşünmeye başladılar. AB'yle ilgili reformlara muhalefet etmeye başladılar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey hükümet yetkilisi, İstanbul, 10 Ekim 2008.

⁶⁸ "Bu durumdan nasıl kurtulacağız bilmiyorum. Artık birbirimizle konuşmuyoruz. Bizim siyah dediğimize beyaz diyorlar. Onların beyaz dediğine biz siyah diyoruz". Kriz Grubu'na verilen mülakat, kıdemli AKP milletvekili, Ankara, Temmuz 2008.

2007/08 yasama yılında yalnızca 29 yeni yasa kabul edildi, ki bu rakam beklenenin yarısına denk geliyor.⁶⁹

AKP aynı zamanda geriye doğru kürek çekmeye de başladı. Kamu ihalelerinin şeffaştırılması amacı taşıyan kanun, kamu mülklerinin özelleştirilmesine imkân sağlamak amacıyla defalarca askıya alındı. Yabancı uyrukluların Türkiye’de kırsal kesimde mal alma haklarını genişleten yasa, Haziran 2003’te CHP tarafından engellendi. Ocak 2006’da kabul edilen yeni yasayla yabancıların fiyat sınırına bağlı olarak⁷⁰ büyük şehirlerde mal satın almalarına tekrar izin verildi; ancak Anayasa Mahkemesi, Mart 2008’de yabancı şirketlerin arazi satın almasına yeni sınırlamalar getirdi.⁷¹ AB çapında emek ve sermayenin serbest dolaşımına dahil olmak isteyen bir ülke olarak Türkiye, yabancılara çalışma izni verilmesi konusunda katı kurallara sahip. Yabancıların resmi olarak çalışanlar arasındaki oranı Türkiye’de sadece 0.1 iken bu rakam büyük ekonomilerde yaklaşık yüzde 10.⁷² Polisin tutuklama yetkileri tekrar genişletildi, gözaltında işkence ve ölümlere dair raporların sayısı arttı ve AKP hükümeti, İstanbul’daki 1 Mayıs gösterilerini bastırmak için aşırı kuvvet kullandı (bakınız aşağıdaki bölüm).

4. PKK’nın yeniden canlanması

AKP’nin 2007’deki meclis ve cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki zaferlerinin büyük getirilerinden biri, Türklerle Kürtler arasında ortak bir proje hissini ortaya çıkması oldu.⁷³ AKP, güneydoğuda Kürtlerin çoğunlukta olduğu on üç ilde oyların yüzde 54’ünü aldı. Kürt milliyetçisi Demokratik Toplum Partisi ise

bu illerde oyların yalnızca yüzde 24’ünü alabildi.⁷⁴ Ne var ki AKP, reform gündemini yeniden başlatma fırsatını yakalamışken ülkenin gündemi bilindik bir nedenle tekrar alt üst oldu: PKK’nın saldırılarındaki artış.

PKK ile Türk güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar 2000 yılından sonra azalmıştı. Bunun nedenlerinden biri, 1999’da liderleri Abdullah Öcalan’ın yakalanmasından sonra PKK’nın tek taraflı ateşkes ilan etmesi, diğer nedeniyse 2000-2004 arasında Kürtlere verilen hakların genişletilmesiyle genel ortamın iyileşmesiydi. PKK, Türkiye’nin ateşkese yanıt vermediğini ve müzakere yapılmasını istediğini söyleyerek tek taraflı ateşkese 2004’te son verdi.⁷⁵ PKK’ya yakın Türkiye’li Kürt ve uluslararası aktivistlere göre örgüt, aynı zamanda Öcalan’ın serbest bırakılması isteğine dikkat çekmek ve iç siyasette meşruiyet kazanmak istiyordu.⁷⁶

Taktik olarak PKK, Türkiye’yi kuzey Irak’ta geniş çaplı bir işgale sürükleyerek ABD kuvvetleriyle çatışmaya girmesi ve uluslararası toplumun eleştirilerine maruz kalması ihtimalini doğurmak istedi.⁷⁷ Çatışmadan kaynaklanan kayıplar sürekli arttı ve Irak’ta sık sık görülen yol kenarı bombalarından kaynaklanan ölümler de yaşandı. 7 Ekim 2007’de PKK militanları, Irak sınırındaki uzak bir Türk askeri üssünü vurdular ve on üç askeri öldürdüler. 21 Ekimde vurdukları başka bir hedefteyse on iki askeri öldürüp sekiz askeri esir aldılar.

Ülke içindeki atmosferde ciddi bir değişim yaşandı. Televizyondaki savaş söylemi bu değişimi teşvik ederken Türk Silahlı Kuvvetlerinden gelen öfkeli açıklamalar daha da hızlandırdı.⁷⁸ Daha önce nadiren

⁶⁹ Kriz Grubu’na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008.

⁷⁰ Çoğunluğu AB vatandaşları olmak üzere toplamda 63.000 mal yabancılara satıldı. Ayrıca bakınız Yerleşik Yabancıların Türk Toplumuna Entegrasyonu, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Eylül 2008.

⁷¹ *Today’s Zaman*, 18 Mart 2008.

⁷² Türkiye yaklaşık 17.000 çalışma vizesi verdi. Karşılaştırmak gerekirse Almanya’da 1.8 milyon yabancı yasal olarak çalışıyor ve bunların 478.000’i Türk vatandaşı. Robert Johnson, “Driving Towards the EU Using Its Rear-View Mirror: Turkey’s ‘Foreigner’ Policy”, *Turkish Policy Quarterly*, cilt. 7, no. 1, bahar 2008.

⁷³ Kürt lehçelerini konuşan etnik Kürtler, 72 milyonluk Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 15’ini oluşturuyor. Bu oranın yaklaşık yarısı ülkenin güneydoğusunda yaşıyor ve çoğunluğu oluşturuyor. Diğer yarısıysa genellikle fakir semtlerde olmak üzere büyük şehirlerde yaşıyorlar. Türk ulusal kimliği çerçevesinde tüm haklara sahip olsalar da özellikle Kürtlerin haklarına karşı 1920’lerden bu yana ayrımcılık yapılmakta, bazı durumlarda ayrımcılık ciddi boyuta varmakta. Bakınız Kriz Grubu raporu, *Türkiye ve Avrupa*, a.g.e.

⁷⁴ Yüzde onluk seçim barajını geçebilmek için DTP’nin adayları seçime bağımsız olarak katıldılar. Bağımsızlara ülke çapında verilen oy, geçen yıla göre yüzde 1 artarak yüzde 5.2’ye ulaştı ve partinin aldığı genel destek yüzde 4 oranını buldu. 2002’de DTP’den önceki parti olan DHP ülke içinde toplam oyun yüzde 6.23’ünü almıştı. Söz konusu azalmanın nedeni ilımlı pek çok Kürt milliyetçisini artık AKP’ye oy vermesi. Kriz Grubu’na verilen mülakat, AKP’nin taşra teşkilatından bir yetkili, Diyarbakır, 24 Ekim 2008.

⁷⁵ Bakınız “Kurdish rebels ask for cease-fire and talks with Turkey, which continues shelling”, *The New York Times*, 23 Ekim 2007.

⁷⁶ Kriz Grubu’na verilen mülakatlar, Brüksel, Mart 2008.

⁷⁷ Türk yorumcuların çoğu PKK’yı kazımak için Irak’ın işgal edilmesi çağrısı yaparken bazıları bunun tehlikelerine işaret ettiler. “PKK şiddet ve terör üzerinden çok yönlü bir tuzak kurmuş durumda. Bir yandan kaybetmek üzere olduğu oyunu ve bölgeyi geri almak istiyor. Öte yandan Türkiye’yi Irak bataklığına iterek ülkenin içine kapanmasını sağlamaya çalışıyor”. Ali Bayramoğlu, *Yeni Şafak*, 11 Ekim 2007.

⁷⁸ “Bize acı yaşatanlara hayal edemeyecekleri bir acı yaşatacağız”. Genelkurmay başkanı General Yaşar Büyükanıt’ın konuşmalarında sık sık dile getirdiği ifade, 28 Ekim 2007 ve 28 Ağustos 2008. Bakınız www.tsk.mil.tr.

görüldüğü halde batıdaki şehirlerin sokaklarında Türklerle Kürtler arasında gerilimler patlak verdi.⁷⁹ AKP'nin Kürt sorununa 2007 seçim bildirgesindeki ilerici yaklaşımı⁸⁰ çoktan unutuldu, yeni parlamentoya Ağustos 2007'de sunulan hükümet programında sadece “doğu ve güneydoğu illerinde” alt yapının geliştirilmesi ifadesiyle yer buldu. Benzer şekilde AKP, Türklük kavramının sahip olduğu etnik ayrıcalığı kaldırması planlanan anayasa taslağı çalışmalarını bırakınca önemli bir inisiyatif kaybedilmiş oldu.

Kürt milliyetçisi DTP'nin kapatılması için baskılar artmaya başladı, zira Türk ve Avrupalı liberaller, partinin Kürtlerin taleplerini meşru şekilde ve şiddete başvurmaksızın temsil etmek için uygun bir siyasi araç olduğuna inanmaktan vazgeçtiler.⁸¹ Üç DTP milletvekili, PKK'nın 21 Ekim baskınında esir aldığı sekiz askeri 4 Kasım 2007'de serbest bıraktığında askerleri karşılamak üzere kuzey Irak'a gittiğinde savcılar yasal işlemleri başlatarak meclisteki yirmi DTP milletvekilinin dokunulmazlıklarını kaldırmak istediler. 16 Kasım'da Yargıtay Cumhuriyet başsavcısı, “devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne' karşı eylemlerin odak noktası” olduğu iddiasıyla partinin kapatılması talebiyle Anayasa Mahkemesinde dava açtı. İddianamede DTP'nin Öcalan'ı “Kürt lideri” olarak övdüğü, Türkiye'nin bölünmez bütünlüğünü bozacak şekilde Kürtlere bölgesel özerklik talep ettiği ve bazı üyelerinin yasaklı PKK ile sıkı bağlarının bulunduğu belirtildi.⁸²

İleriye doğru adım atmak için sivil çabalar, askeri gerilimler ve terör saldırıları nedeniyle başarısızlığa uğradı. 16 Aralık 2007'de Türk savaş uçaklarının kuzey Irak'taki PKK üslerine yaptığı saldırılar halen

devam etmekte.⁸³ PKK tarafından yerleştirildiği anlaşılan bir bomba Diyarbakır'da 3 Ocak 2008'de beşi öğrenci olmak üzere yedi sivilin ölümüne neden oldu.⁸⁴ PKK, Temmuz 2008'de üç Alman vatandaşını kaçırdı ve on üç gün boyunca rehin tuttu. Türkiye'nin kuzey Irak'ta 21 Şubat'ta başlattığı sekiz günlük kara harekati, Ekim ayına kadar yapılan toplam 30 operasyon içinde en büyüğü oldu.⁸⁵ Ne var ki PKK'nın Irak sınırına yakın bir karakola 3 Ekimde gerçekleştirdiği büyük bir saldırı, on yedi askerin ölümüne yol açtı ve çatışmanın çözümünün yakın bir tarihte mümkün olmadığını gösterdi.

⁷⁹ Bir gazete, 21 Ekim 2007 saldırısından sonra ülke içinde en az yirmi tane şiddet içeren olay yaşandığını yazdı. Bazı Kürt parti ofislerinin camları kırıldı, biri yakıldı. En az bir olayda Bursa'da Kürt bir aileye ait dükkan yağmalandı. Gerek organize gruplar taraf düzenlenen gerekse mahalle komiteleri tarafından hazırlıksız olarak onlarca kasaba ve şehirde PKK karşıtı gösteriler yapıldı ve “Kana kan, intikam isteriz” sloganları atıldı. Görgü tanıkları ve Radikal gazetesi, 28 Ekim 2007. Benzer şekilde Türk ordusunun Şubat 2008'de kuzey Irak'a girmesinden sonra İstanbul'da çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı bir semtinden gelen gençler, şehrin göbeğindeki İstiklal Caddesinde slogan atıp koşarak çok sayıda mağazanın camını kırdılar. Kriz Grubu'nun tanık olduğu olaylar, 2 Mart 2008.

⁸⁰ Bildirgede Türkçe dışındaki dillerde yayın ve kültürel zenginlik destekleniyor, etnik Türklük tanımı yerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına vurgu yapılıyordu. Bkz. www.akp.org.tr.

⁸¹ “Europe calls on DTP to distance itself from terrorism”, *Today's Zaman*, 28 Temmuz 2007.

⁸² “Prosecutor opens DTP closure case”, *Today's Zaman*, 17 Kasım 2007.

⁸³ Bakınız Kriz Grubu Orta Doğu Raporu N°81, *Türkiye ve Iraklı Kürtler: Çatışma mı İşbirliği mi?*, 13 Kasım 2008.

⁸⁴ PKK özür diledi ve saldırının “bağımsız, yerel birimler” tarafından yapıldığını ve asıl hedefin askeri bir araç olduğunu belirtti. *Turkish Daily News*, 10 Ocak 2008.

⁸⁵ Ercan Yavuz, “Government not satisfied with defence by generals on Aktütün”, *Today's Zaman*, 29 Ekim 2008.

III. ÖNÜMÜZDEKİ DÖNEMDE REFORM SÜRECİ

Türkiye'nin hangi reformları yapması gerektiği konusunda kuşku veya anlaşmazlık bulunmuyor.⁸⁶ AB, Şubat 2008'de yayınlanan 2007 Katılım Ortaklığı belgesinde Türkiye'den beklediği minimum koşulları resmi bir şekilde dile getirmişti.⁸⁷ Yasa değişikliklerinin büyük bölümü, "önümüzdeki bir iki yıl içerisinde tamamlanması beklenen... kısa vadeli öncelikler" olarak listelendi.⁸⁸ Ağustos 2008'de hükümet, öncelikle yanıtını gördü: ortaya çıkan "AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" taslak metni⁸⁹, Türkiye'nin yerinin Avrupa olduğunu kesin bir dille ifade etti ve halkın geniş desteğini alan üç ana alanda (yolsuzlukla mücadele, yasal reform ve siyasi parti ve seçim kanununda değişiklik) yol haritası çizdi.⁹⁰ AB, taslağı memnuniyetle karşıladı.⁹¹ Ancak taslaktaki takvim AB'nin kısa vadede öngördüğü listeye uyuşmuyor, bazı ifadeler muğlak kalıyor ve 2001-2004 dönemindeki başarıları vurgulayarak geleceğe dönük güvenli adımlar atmaktan ziyade geçmişini savunmakla yetiniyordu.⁹²

⁸⁶ "[Taslak Ulusal Program'daki] tüm bu hususlar tartışmalı değil. Türkiye'nin ekonomi ve siyasetinin kalitesini iyileştirmek için bunlara ihtiyacı var. Bunun için halkın geniş bir desteği bulunuyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, 10 Eylül 2008.

⁸⁷ AB, bu tür dokümanları öncelikli alanları ve reform ve yardım takvimini belirlemek amacıyla tüm aday ülkeler için her iki yılda bir hazırlıyor. Buna karşılık aday ülkeler, AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programı hazırlıyorlar.

⁸⁸ Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi tarafından 18 Şubat 2008'de kabul edilen "Türkiye 2007 Katılım Ortaklığı" belgesi.

⁸⁹ Taslak, Türkiye'nin Avrupa Birliği Genel Sekreterliği tarafından hazırlandı ve dış işleri bakanı ve AB başmüzakerecisi Ali Babacan tarafından bakanlar kuruluna sunuldu. Metin için bakınız www.abgs.gov.tr.

⁹⁰ Türk halkının reformlara verdiği destek 2004'te yüzde 74 gibi yüksek bir orandayken azaldı. Ancak AKP'nin yaptırdığı kamuoyu yoklamalarına göre yüzde 55 hâlâ destekliyor. Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey hükümet yetkilisi, İstanbul, 10 Ekim 2008.

⁹¹ "Hükümetin üçüncü ulusal AB reform programını kabul etme niyeti son derece önemli". Olli Rehn, Boğaziçi Konferansında yaptığı konuşma, a.g.e.

⁹² "Millettekilerinin dokunulmazlıklarını kaldırmaktan bahsedilmiyor. Kadın ve çocuk haklarına dair söylem muğlak. 'Somut ilerlemeden' bahsedilmesi ise kara mizahtan ibaret. Genel ifadelerle geçiştiriliyor ve bu da Türkiye'yi gerçek bir Avrupa ülkesi yapacak köklü reformlara hazır olmadıklarını gösteriyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Onur Öymen, üst düzey CHP yetkilisi, Ankara, 11 Eylül 2008.

Siyasi alanda taslak Ulusal Program, hükümetin ve iç güvenliğin daha fazla sivil denetime tâbi olmasını; ombudsmanlık yasasının uygulanmasını; yolsuzluğun önlenmesi için yeni yasalar kabul edilmesini; Türk Silahlı Kuvvetleri'nde şeffaflık ve profesyonelliğin sağlanmasını; yargıda uzun vadeli ve kapsamlı reformların yapılmasını; azınlıklara daha geniş kültürel haklar tanınmasını; kadınlara resmi düzeyde daha iyi muamele edilmesini; daha fazla örgütlenme, ifade ve din adamlarının eğitimi de dahil olmak üzere din özgürlüğünün tanınmasını istiyordu.

Daha az tartışmalı olan ekonomik alandaysa AB hedefleriyle geniş bir uzlaşa bulunuyor. Brüksel, Türkiye'yi işleyen bir pazar ekonomisi olarak görüyor⁹³, ancak Katılım Ortaklığına göre daha güçlü ve bağımsız düzenleyici kurulların bulunmasını gerekiyor. Türk işletmelerinin dörtte üçü teoride AB üyeliğini destekliyor, şeffaflık ve rekabet ortamının yanı sıra kredi ve AB pazarına erişim imkanlarını arttıracaklarını düşünüyor. Ancak yüzde 24'ü Türkiye'nin Birlik'e asla katılmayacağına inanıyor; pek çoğu AB, fonları, programları ve katılım süreci hakkında bilgisiz; büyük çoğunluğu AB yasalarının uygulanması için hazırlıksız ve reformun pahalıya mal olacağına inanıyor.⁹⁴

Hükümetin kendi Ulusal Program taslağına olan bağlılığı, ilk olarak Dışişleri Bakanı Babacan'ın sunduğu ağır yasama yükü karşısında 18 Ağustos 2008'de Başbakan Erdoğan'ın kabinede isyana yol açtığı haberleri nedeniyle kuşkuyla karşılanır oldu. Diğer bakanlar da endişelerini dile getirerek Brüksel ile reform taahhütleri konusunda yeterince sıkı pazarlık yapılmadığını söylediler.⁹⁵ Bu ifadeler, tartışmaya açık olsalar dahi⁹⁶ daha genel bir

⁹³ "Türkiye, işleyen bir piyasa ekonomisi olarak değerlendirilebilir. Yapısal zayıflıkları gidermek için kapsamlı reform programını uygulamak koşuluyla orta vadede Birlik'in rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilmelidir". "Türkiye Yıllık İlerleme Raporu", Avrupa Komisyonu, 6 Kasım 2007.

⁹⁴ 2008'de yapılan bir araştırmaya göre çoğunluğu küçük ve orta ölçekli olmak üzere 2.878 Türk şirketinin AB ile Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinden on iki yıl geçmesine rağmen yüzde 72'si AB'ye uyum için hiçbir hazırlık yapmadı, yüzde 95'i uyum için herhangi bir bütçe ayırmadı. Bakınız "Corporate Preparations in Turkey for EU Membership: The View of the Turkish Private Sector 2008", EU-Turkey Chambers Forum, 2008, www.tobb.org.

⁹⁵ Referans, Erdoğan'ın Babacan'a şunları söylediğini kaydediyordu: "Bunların bazıları programımızda yok. Bu kadar şeyi kısa zamanda yapmamız mümkün değil. Bunu nasıl müzakere ettiniz?", 2 Eylül 2008. Gazatenin haberi, üst düzey bir Türk yetkili tarafından da büyük ölçüde doğrulandı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, 10 Eylül 2008.

⁹⁶ Bir bakan şunları söylüyordu: "bakanlar, yasalarını meclise getirmede öncelik için birbirleriyle yarışıyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, İstanbul, 10 Ekim 2008.

kararsızlıkla çok yakından ilişkili: eğer Türkiye AB'ye katılmayı gerçekten istiyorsa temel koşulları müzakere edemez, yalnızca bunlara ne hızla uyum sağlayacağını müzakere edebilir.⁹⁷

Ulusal Program bakanlar kurulunda geciktikten sonra hükümet muhalefet partilerine ve 80 sivil toplum kuruluşuna göndererek fikirlerini istedi; ancak partici tavırlar nedeniyle bu konuda AKP ile muhalefet arasındaki diyalog sınırlı kaldı.⁹⁸ Sivil toplum örgütlerinin yarısından fazlası yanıt verdi ancak bunun üzerine metinde çok az değişiklik yapıldı.⁹⁹ Hükümet, AB'nin 5 Kasım'da "Türkiye 2008 İlerleme Raporunu" yayımlamasından önce taslağa son şeklini vereceğini söylese de bunu halihazırda yapmış değil.

A. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

AKP ile Kemalist kurulu düzen arasındaki siyasi çekişme, AB'nin temel gereklerinden olan sivillerin denetiminin bariz üstünlüğü konusuna yeniden odaklanılmasına neden oldu. Ne var ki Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Nisan 2007'de internet sitesinden yaptığı bir açıklamada ordunun "laikliğin yılmaz savunucusu olduğunu ... ve gerekirse [AKP hükümetine] tepkisini açıkça göstereceğini" yazdı.¹⁰⁰ 1960, 1971, 1980 ve 1997 darbe ve müdahaleleri düşünüldüğünde Türkiye'de hiç kimseye bu tehdidin ciddiyetini hatırlatmaya gerek kalmadı.

AB uzun bir süredir dış ve iç siyasete dair açıklamalarında göze çarpan ordunun hakimiyetini, jandarmanın sivil denetimden muaf olmasını,¹⁰¹ ordunun siyasette rol üstlenmesine zemin hazırlayan orduya mahsus yasaları ve ordunun varlık ve bütçesinin sivil denetiminde yaşanan eksiklikleri eleştirmekteydi.¹⁰² 2007 tarihli Katılım Ortaklığı, Türkiye'nin "askerin siyasi konulara

müdahale etmesini önlemesini" ve ulusal güvenlik stratejisinin oluşturulması ve uygulanması da dahil olmak üzere "güvenlik konularında sivil otoritelerin danışma görevlerini tam olarak yürütmesini" talep etmekte. Türkiye'nin aynı zamanda "güvenlik işlerinin yürütülmesi esnasında daha fazla şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlaması" ve "askeriye ve savunma politikası ve harici denetim yoluyla da olmak üzere ilgili tüm harcamalar üzerinde tam parlamento denetiminin sağlanması" istenmektedir.¹⁰³

Ancak Türkiye'nin taslak Ulusal Program'daki ilk tepkisi muğlak oldu. Örneğin AB'nin "askeri mahkemelerin yetkilerinin sadece askeri personelin askeri görevleri ile sınırlandırılması" konusundaki açık talebiyle ilgili olarak taslakta "askeri mahkemelerin görev ve yetkilerinin tanımlanmasına demokratik hukuk devletinin gerekleri çerçevesinde devam edilecektir" deniliyor. Taslak Ulusal programda iç güvenlik hizmetinin, hukukun üstünlüğü, insan hak ve hürriyetleri ve "sivil iradeyle oluşturulan politikalar" çerçevesinde, profesyonel ve uzmanlaşmış birimleri tarafından yerine getirilmesi planlanıyor. Bu, içişleri bakanlığındaki sivillerin PKK'ya karşı mücadelenin koordinasyonunda rol üstlenmesi anlamına gelse de bununla görevli olan jandarma, değişime itirazının olduğunu kaydetti.¹⁰⁴ Yeni genelkurmay başkanı General İlker Başbuğ ise ordunun hâlâ siyasette rol oynamak istediğini açıkça belirtti.¹⁰⁵

2001'den bu yana devam eden AB'yle uyumun askeri otoriterlikten uzaklaşmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Her türlü yetkiye sahip Milli Güvenlik Konseyi'nin rolü azaldı. Konsey'in genel sekreterliğini 2003'ten bu yana siviller yürütüyor, önceleri kararlar verirken şimdi hükümete tavsiyede bulunuyor, milli güvenlik stratejisini artık ayda bir değil iki ayda bir görüşüyor. Askeri harcamalar Sayıştay tarafından denetleniyor. 2004'te meclis, Devlet Güvenlik Mahkemelerini feshetti ve

⁹⁷ "Şöyle temel bir sorun var ki Türkiye, henüz anlayabilmiş değil: söz konusu olan devletler arası müzakere değildir, müktesebata uyum sağlama meselesidir". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı bir diplomat, İstanbul, 13 Eylül 2008.

⁹⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, CHP ve MHP yetkilileri, Eylül 2008.

⁹⁹ Bakanlar Kurulu'na sunulan gözden geçirilmiş metin, "çok farklı değildi. Neredeyse aynıydı". Gönderilen e-posta, Türk yetkili, 18 Kasım 2008.

¹⁰⁰ Bakınız 27 Nisan 2007 tarihli basın bildirisini, www.tsk.mil.tr.

¹⁰¹ Jandarma, ondokuzuncu yüzyılın ortasından bu yana kırsal kesimde yani Türkiye'nin büyük bir bölümünde güvenlikten sorumlu. Polis ise genel olarak kentlerde görev yapıyor. Jandarmanın komutasını ve muvazzafını Türk Silahlı Kuvvetleri sağlıyor. Jandarma yalnızca içişleri bakanlığına rapor vermekle yükümlü.

¹⁰² "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

¹⁰³ "Türkiye 2007 Katılım Ortaklığı", a.g.e., s. 6.

¹⁰⁴ Jandarmadan içişleri bakanlığına gönderilen gizli bir mektupta mevcut düzenlemelerin yeterli olarak değerlendirildiği" itirazı, Taraf gazetesinde yer aldı. 26 Ekim 2008.

¹⁰⁵ Görevi devraldığında yaptığı konuşmada Türkiye'nin siyasi ve diplomatik kırmızı çizgilerini çizdi. Bunlar arasında bireysel kültürel hakların kısıtlanması ("her konuyu tartışabilme özgürlüğü, devletlerin varlığını riske sokacak konuları içermez"), Kıbrıs meselesinin çözümünde "ulusal çıkarların" ifadesini bulması ve üniter devlet ve laikliğin önemini belirttiğinden sonra "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin kollanması ve korunmasında her zaman taraf" olduğunun vurgulanması bulunuyor. İlker Başbuğ, konuşması için bakınız, www.tsk.mil.tr, 28 Ağustos 2008.

Yüksek Öğrenim Kurulu'nda askeri üye bulunmasına son verdi.¹⁰⁶

Ordu, Türkiye'de en çok güvenilen kurum olmaya devam etse de halk, Nisan 2007 muhtırasının ardından AKP'yi yeniden iktidara getirerek güçlü bir tepki verdi. Genelkurmay, Mart-Temmuz 2008'de AKP ile Anayasa Mahkemesi arasındaki çatışmaya müdahil olmaktan kaçındı ve ilk defa rejime karşı darbe girişimiyle suçlanan askerlerin sivil polisler tarafından tutuklanmasına izin verdi. Sonrasında gerçekleştirilen soruşturmalar ve Ekim 2008'de başlayan ve Ergenekon adı verilen yargılama safhası (bakınız aşağıdaki bölüm) gösterdi ki güvenlik güçleriyle ilişkili emekli üst düzey generaller ve diğer askeri personel hesap verebilmektedir.

Ortaya çıkan atmosfer, 4 Ekim 2008'deki PKK saldırısının ardından ordunun performansının kamuoyunda tartışılmaya açılmasını sağladı. Medya, öldürülen askerlerin ailelerinin eleştirilerine yer verdi, hava kuvvetleri komutanını sorguladı¹⁰⁷ ve bir basın toplantısı sırasında genelkurmay başkanının öfkelenerek sesini yükseltmesini eleştirdi.¹⁰⁸ Bunun ardından yalnızca cumhurbaşkanı ve başbakanı muhatabı olarak kabul eden genelkurmay başkanı, saldırılar hakkında bakanlar kuruluna brifing verdi. Bunun askeriye'nin sivil denetimi kabul etmeye bir adım daha yaklaştığına işaret ettiği söylenebilir.

B. YARGININ REFORMU

İstanbul'un çevre yollarının birindeki reklam panolarında Avrupa'nın en büyük mahkeme binasının inşa edilmesiyle övünülse de yargının temel adalet dağıtımında sorunları olduğu genel kabul gören bir görüş.¹⁰⁹ Davalar yıllarca sürüncemede kalıyor, mahkemeler benzer davalarda oldukça farklı kararlar veriyor ve yozlaşma almış başını gidiyor. Ticari bir sözleşmenin yürürlüğe girmesi için ortalama 36 işlem ve 420 gün gerekiyor.¹¹⁰

AB'nin 2007 Katılım Ortaklığı belgesinin gerekleri arasında iki yıldan az bir süre içerisinde "başta Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve denetim sistemi olmak üzere yargının diğer tüm devlet kurumlarından bağımsızlığının" sağlanması bulunuyor.¹¹¹ Diplomatlar, adalet bakanının başkanlık yaptığı Yargı Yüksek Konseyi, hakim ve savcılar atamaya devam ettiği sürece yargının tamamen bağımsız sayılamayacağına işaret ediyorlar.

Hükümetin taslak Ulusal Programı, yargının bağımsızlığını güçlendirmek ve adaletin işleyişini iyileştirmek üzere adalet bakanlığının "Yargı Reformu Stratejisi" üzerinde çalışmasını öngörüyor. AB hedefleriyle uyuyor: tarafsızlık, daha iyi yönetim sistemleri ve profesyonellik, yasalara daha fazla güven, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) yorum ve kararları konusunda eğitim, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nda yargının daha fazla temsili, ara buluculuk gibi çatışmaları çözümleyici mekanizmaların kurulması. Bu reformların gerekliliği üzerine Türkiye'de fikir birliği mevcut.¹¹² Söz konusu metin 2010-2014 yılları arasında tam uygulamanın hayata geçirilmesini öngörse de yetkililer, genel strateji içinde Türkiye'nin AB'nin bir veya iki yıllık zaman dilimini uygulayabileceğini söylüyorlar.

Ana muhalefet, teoride yargının bağımsızlığını destekliyor olsa da¹¹³ mahkemeler siyasi mücadelelere alet edilmeye devam ediyor. Siyasi partiler, Anayasa Mahkemesi'nde partilerden bağımsız ve tüm ülkeyi ilgilendiren önemli meselelerde ve üst düzey emekli askeri personel, gazeteciler, akademisyenler, hukukçular, sivil toplum mensupları ve tanınmış suçlulardan oluşan toplam 86 kişinin başarısız bir darbe girişimiyle yargılandığı Ergenekon davasında partizan tutumlarını sürdürüyorlar. Davanın 20 Ekimde başlayan duruşmasında yaşanan karmaşa hali, yargı reformunun ne kadar acil olduğunu bir kere daha gözler önüne serdi.¹¹⁴

Gerçek bir yargı reformunun kendi üyeleri arasında dahi kararları gitgide daha fazla tartışmalara yol açan

¹⁰⁶ Reformları öneren iki hukukçuya göre "belli başlı iç ve dış siyasi kararlar, artık büyük ölçüde demokratik kurallar çerçevesinde siviller tarafından alınıyor". Özbudun ve Yazıcı, "Democratisation Reforms in Turkey", a.g.e., s. 32

¹⁰⁷ Askerlerin öldüğü haberi genişçe yer bulmasına karşın golfe ara vermediği söylendi.

¹⁰⁸ Bir Türk gazetesi, genelkurmayın yetki ve dürüstlüğü'nü bile sorguladı. "Saklanamazsın Genelkurmay!", *Taraf*, 27 Ekim 2009.

¹⁰⁹ Türklerin üçte birinin mahkemede tecrübesi bulunuyor ve bunların yarısı deneyimlerini olumsuz olarak değerlendiriyor. Araştırmaya katılan kişinin eğitim düzeyi ne kadar yüksek olursa değerlendirmesi o kadar olumsuz oldu. "Adalet Barometresi", Bilgi Üniversitesi, Şubat 2008.

¹¹⁰ "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

¹¹¹ Türkiye 2007 Katılım Ortaklığı, s. 6.

¹¹² "Kurumlar arasında fikir birliği mevcut. Taslak, adalet bakanlığı tarafından hazırlanıyor. Yargıyı daha bağımsız, daha şeffaf, daha az bürokrasi yüküne sahip, daha iyi ücretler ve eğitim alan hakimlere sahip hale getirmeyi amaçlıyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008.

¹¹³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Oktay Vural, kıdemli MHP'li, Ankara, 10 Eylül 2008.

¹¹⁴ Davada sanık olanlar bile çok küçük olan mahkeme salonuna girebilmek için itişip kavga etmek zorunda kaldılar. Dava, 2455 sayfalık iddianamenin okunmasıyla başladı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Emma Sinclair-Webb, Human Rights Watch (İnsan Hakları İzleme Örgütü), 28 Ekim 2008.

Anayasa Mahkemesini de kapsamı gerekecektir.¹¹⁵ Örneğin ABD’de Yüksek Mahkeme’nin hakimleri başkan tarafından aday gösterilir ve Senato tarafından kabul veya reddedilirken Türkiye’de cumhurbaşkanı, genel olarak Anayasa Mahkemesi için yeni bir hakimi bürokratik ve askeri kurumlar tarafından belirlenen üç adaydan birini seçerek atamaktadır.¹¹⁶ Bu da adayların ülkenin çoğunlukla muhafazakar olan bürokrasisiyle yakından ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. Ancak gerçek sorun hakimlerle sınırlı kalmamakta, mevcut anayasayı ve yorumuna dayanan kararları da kapsamaktadır.¹¹⁷

C. İNSAN HAKLARI VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLER

AB’nin 2007 Katılım Ortaklığı’ndaki siyasi kriterler, gayrimüslim grupların hakları da dahil olmak üzere temel demokratik haklar ve özgürlüklerin geliştirilmesine büyük vurgu yapıyor. AB açısından en geniş anlamıyla demokrasi, Türkiye’nin adaylığının sınanıldığı en önemli kriter. Hollandalı Avrupa parlamentosu üyesi ve Türkiye’nin üyeliğinin savunucusu Joost Lagendijk şunları kaydediyor:

Bazıları bu süreci siyasetin dışına çekebileceklerini, teknik bir mesele haline getirebileceklerini, Avrupa radarına yakalanmayacaklarını düşünüyorlar. Bu işe yaramayacak. Avrupa vatandaşları, siyasi meselelerin ele alınmasını istiyorlar. Bir AB üyesi ülkeyle imtiyazlı ortaklığa sahip olduğumuz bir ülke arasındaki temel ayırım, demokrasi farkıdır.¹¹⁸

¹¹⁵ On bir hakimden ikisi, meclisin kabul ettiği ve kadınların üniversitelerde başörtüsü takmasına izin veren anayasa değişikliğini Haziran 2008’de reddeden Anayasa Mahkemesi’yle fikir ayrılığı içindeydi. Mahkemenin meclis kararlarını özü değil yalnızca biçim itibarıyla değerlendirme yetkisi bulunduğunu iddia ettiler.

¹¹⁶ Anayasanın on bir asil ve dört yedek üyesinden iki asil ve iki yedeği, Yargıtay hakimleri arasından seçilir; iki asil ve bir yedeği Danıştay hakimleri arasından; bir asil ve bir yedek üye Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Sayıştay üyeleri arasından ve bir asil üyeyse Yükseköğretim Kurulu tarafından seçilir. Cumhurbaşkanının yalnızca üç asil ve bir yedek üye üzerinde takdir yetkisi bulunur. Hakimler, 65 yaşında emekli olmalılar. Bakınız T.C. Anayasası, www.anayasa.gov.tr.

¹¹⁷ “Anayasa Mahkemesinin sınırsız yargı aktivizmine sahip olması gibi Türkiye’nin köklü anayasal sorunlarının çözümüne yeni bir anayasa kapı aralayabilir. Bu amaçla yeni anayasa, Mahkeme’nin yetkilerini bir dereceye kadar kısıtlamalı. Ancak uzun vadede hakimlerin anayasayı daha demokratik biçimde yorumladıkları, liberal ve demokratik bir siyasi kültür geliştirmemiz gerekiyor”. Kriz Grubu’na gönderilen e-posta, Zühtü Arslan, anayasa profesörü Ankara, 29 Kasım 2008.

¹¹⁸ Kriz Grubu’na verilen mülakat, Joost Lagendijk, İstanbul, 11 Ekim 2008.

Türkiye, AİHM kararlarını anayasal bir zorunluluk olarak uygulamayı 2000-2004 reform döneminde kabul etti. Ancak uygulamadaki zorluklar nedeniyle yine 2007 Katılım Ortaklığı, Türkiye’nin “AİHM ile uyumlulaşmasını, AİHM kararlarının tam uygulanmasının sağlanmasını” ve “yeniden yargılanma hakkını AİHM’nin ilgili kararlarıyla uyumlu hale getirebilmek için” ceza muhakemesi kanununda değişiklik yapmasını istedi. Metin, ayrıca Ankara’nın “ilgili BM ilkeleri uyarınca bağımsız, yeterince kaynağa sahip ulusal insan hakları birimini kurmasını”¹¹⁹ ve gözaltı ve tutuklama merkezlerini izlemek üzere bağımsız kurumlar kurmasını talep etti.

1. İfade ve toplanma özgürlüğü

2007-2008’de AB’nin baskısı, saygın entelektüellere “Türklüğü aşağıladığı” iddiasıyla saldırmak amacıyla milliyetçi avukatlar ve diğerleri tarafından kullanılan Ceza Yasası’nın 301. maddesini değiştirmek için Türkiye’yi ikna etmek üzerine yoğunlaştı. 30 Nisan 2008’de yapılan bir değişiklikle ifade, “Türk ulusunu aşağılamak” olarak değiştirildi ve savcılarının bu konuda dava açmadan önce adalet bakanından izin almasını şart koştu. Bunun üzerine bakanlığa sunulan 163 vakadan 126’sı reddedildi, 37’si aleyhine dava açılmasına izin verildi.¹²⁰

Ne var ki ifade özgürlüğü henüz tam anlamıyla güvence altına alınmış değil. 2007 Katılım Ortaklığı belgesi, Türkiye’nin “basın özgürlüğü de dahil olmak üzere ifade özgürlüğüne dair yasaları gözden geçirmesini ve uygulamasını ... [ve] fikirlerini şiddete başvurmadan ifade ettikleri için haklarında dava açılan veya cezaya çarptırılanların durumunu düzeltmesini” istedi. Hükümetin internetteki arama motorlarında yapılan aramaların ifşa edilmesi için yaptığı talepler, Çin’in taleplerinden daha müdahaleci.¹²¹ Çin, Pakistan, Tayland gibi ülkelerin yanı sıra Türkiye, YouTube sitesini düzenli olarak yasaklayan sayılı ülkelerden biri.¹²² Daha geniş Kürtçe televizyon ve radyo yayını için verilen sözlerin çok küçük bir kısmı yerine getirildi. Almanya’da meydana gelen ve aralarında AKP’ye yakın iki kişinin de bulunduğu Türklerin karıştığı yolsuzluk olayını veren Türkiye’nin büyük medya grubuyla başbakan Erdoğan arasında olağanüstü

¹¹⁹ Türkiye 2007 Katılım Ortaklığı, s. 7.

¹²⁰ “Türkiye 2008 İlerleme Raporu”, AB Komisyonu, 5 Kasım 2008. “İnsanların maruz kaldıkları süreç, hâlâ bir nevi yargı tacizi”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, uluslararası insan hakları aktivisti, 3 Kasım 2008.

¹²¹ Kriz Grubu’na verilen mülakat, Batılı büyükelçi, Ankara, 13 Mayıs 2008.

¹²² Yasaklamaların tamamı, cumhuriyetin kurucusu Kemal Atatürk’e hakaret ettiği gerekçesiyle konuldu.

bir tartışma patlak verdi. Tartışmanın zirveye ulaştığı zamanda Erdoğan, Türk halkını bu grubun gazetelerini satın almamaya davet etti.¹²³

Katılım Ortaklığı aynı zamanda Türkiye'nin "güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanmasını engellemek üzere önlemler almasını" istedi. Bu talep, AKP'nin 1 Mayıs 2008 gösterilerini Taksim Meydanında yapmak isteyen işçileri "orantılı güç" kullanmakla tehdit etmesinin ardından geldi. AB'ye göre "Türk polisi, orantısız güç kullandı."¹²⁴ Şehir merkezi kapatıldı, polis caydırma amacıyla sendika binalarına saldırdı, binaların içinde biber gazı bombası patlattı, iki gazeteci ve birçok sendikacıyı şiddetle döverek bazılarının hastaneye kaldırılmasına neden oldu.¹²⁵

Örgütlenme özgürlüğünü iyileştirmek amacıyla AB, 2009'da açılması planlanan katılım müzakerelerinin sosyal politika ve çalışma başlığı açısından temel ölçüt olan, sendikalara dair yeni bir yasanın geçirilmesini teşvik ediyor. Bu noktada direnç, hükümetten ziyade işverenlerden geliyor.¹²⁶

2. Dini özgürlükler

Türkiye'de bireysel ibadet hakkı genel olarak güvence altına alınmıştır.¹²⁷ AKP, Alevilerin haklarının iyileştirilmesi yönünde bazı çekingen adımlar atmış olsa da kendi tabanından destek görmemekte ve kurulu düzenin güçlü muhalefetiyle karşılaşmaktadır. Yasal sorunlar, gayrimüslimlerin, geleneksel Müslüman yapılanmaların ve ana akım Sünni-Hanefi mezhepleri dışında kalan Müslüman inançların örgütlerini ve haklarını kısıtlamaya devam ediyor. Ayrıca Ermeni gazeteci Hrant Dink'in Ocak 2007'de İstanbul'da ve üç Hıristiyanın Nisan 2007'de Malatya'da bir yayınevinde öldürülmeleriyle ilgili olarak, güvenlik kuvvetlerinin önceden bilgiye sahip

oldukları konusunda ve soruşturmalardaki rolleri hakkında tartışmalar sürmekte.¹²⁸

2007 tarihli AB Katılım Ortaklığı belgesi, gayrimüslüm cemaatlerin, üyelerine eğitim vermeleri ve din adamlarını yetiştirebilmeleri için daha fazla özgürlüğe kavuşturulmaları çağrısında bulunmuştu. Belge, Türkiye'den "uygulanan din özgürlüğüne tam olarak uyulmasını sağlayacak bir hoşgörü ortamının yaratılması için gerekli tedbirlerin alınmasını"; Vakıflar Yasasının gözden geçirilmesi ve uygulanmasını; Türk ve yabancı uyruklulara "örgütlü din toplulukları hayatına katılım aracılığıyla din özgürlüğü haklarını kullanabilmelerine yönelik olarak eşit muamelenin sağlanmasını" istiyor.

Gayrimüslim gruplar, kiralanen yerlerde veya evlerinde görelî olarak daha fazla bir serbestlik içinde toplanmaktalar; ancak 2003 tarihli yasa, bu grupların kendi ibadet yerlerine sahip olabilmelerini öngörse de çok azı bunu yapmayı başarabildi.¹²⁹ Yeni Dernekler Yasası çerçevesinde yabancı bir rahibe ilk kez 2007'de çalışma izni verildi. Diğerleri hâlâ konsoloslukların ya da büyükelçiliklerin şemsiyesi altında çalışmaktalar.

Şubat 2008'de parlamento, Türkiye nüfusunun yüzde 0.2'sini oluşturan gayrimüslim azınlıkların sahip olduğu hayır vakıflarını ilgilendiren bir Vakıflar Yasasını kabul etti. Bu yasa AB¹³⁰, yasayı son derece sınırlayıcı bulan azınlıklar¹³¹ ve yasanın Anayasa Mahkemesinden

¹²³ "Basın özgürlüğünü savunuyorlar, ancak aslında medya patronlarını tehdit ediyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Onur Öymen, kıdemli CHP'li, 11 Eylül 2008.

¹²⁴ "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

¹²⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü, olayları "şiddet içeren polisliğin", şikayetlerin yüzeysel şekilde araştırılmasının, güvenlik güçlerinin yaptıklarının hukuki sonuçlarından sorumlu tutulmamaları için "yüz kızartıcı" şekilde korunmasının örnekleri olarak tanımladı. "Closing Ranks Against Accountability: barriers to tackling police violence in Turkey", İnsan Hakları İzleme Örgütü, 5 Aralık 2008.

¹²⁶ En büyük iki Türk işadamları ve işverenler grubuna ilişkin olarak üst düzey bir Türk yetkili şunları söylüyordu: "AB taraftarlar, ama sendikalar söz konusu olduğunda değil". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, 10 Eylül 2008.

¹²⁷ "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

¹²⁸ "Güvenlik güçleri, Hrant Dink'in öldürüleceğini hatta planın detaylarını bilmelerine rağmen ... gerçek bir soruşturma yapılmadı ... hatta ihmal olup olmadığına bile bakmadılar .... [Tebrik ederken] tetikçiyle fotoğraf çektiren polis memurlarının soruşturulmasına da izin verilmedi ... yalnızca fotoğrafları sızdıranlar yargılandı, onlar da beraat etti". Kriz Grubu'na gönderilen e-posta, Hrant Dink'in avukatı Fethiye Çetin, 6 Kasım 2008.

¹²⁹ Antalya'da bir Protestan cemaati altı yıl boyunca eski bir şapeli almaya ve restore etmeye çalıştı ancak başarısız oldu. Kriz Grubu'na telefonda verilen mülakat, cemaatin bir üyesi, 30 Ekim 2008. İstanbul'un varoşlarından Altıntepe'de Protestan bir grup yasalara aykırı olarak bir kilise inşa etti. Ancak bir papaz bunun "gerçekdışı" olduğunu söyledi. Ayrıca bakınız, Burcu Gültekin-Punsmann, Cengiz Günay, Riva Kastoryano, Kıvanç Ulusoy, "Religious Freedom in Turkey: Situation of Religious Minorities", AB Parlamentosuna verilen brifing metni, Şubat 2008.

¹³⁰ Yeni Vakıflar Yasası, "doğru yönde atılmış bir adımdan" ibaret. Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey AB Komisyonu yetkilisi, İstanbul, 11 Eylül 2008. 2008 İlerleme Raporu'na göre iyileştirilmesi gereken alanlar, soruşturmalar, yurtdışından gelen fonlar için istenen zahmetli raporlar, bazı sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin güvenlik güçleri tarafından kameraya alınması da dahil olmak üzere bürokratik usandırma yöntemlerine son verilmesi.

¹³¹ Bunun temel nedeni, devletin gayrimüslim vakıfların mallarına el koymasını meşrulaştırması, halihazırda el koyduğu

dönmesi için gayret eden muhalif CHP'deki milliyetçiler¹³² için pek tatmin edici olmadı. Demokrasi aktivistleri, yasanın ülke içindeki itirazlara rağmen yürürlükte kalmayı başarsa bile AİHM'den döneceğine inanıyorlar.¹³³

Reform süreci, devletin yürüttüğü ve finanse ettiği, 80.000 imama ve diğer din görevlilerine maaş veren ve Sünni-Hanefi inancı ulusal düzeyde denetleyen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın¹³⁴ doktrinlerine muhalefet eden Müslüman gruplar açısından çok az değişiklik getirdi. Bu muhalif Müslüman gruplar içinde sayıları 10-15 milyonu bulan ve dini inançları Sünni-Hanefi mezheplerden oldukça farklı olan Aleviler başta geliyor. AİHM, Ekim 2007'de verdiği bir kararla, Türkiye'de eğitim sisteminin Alevilere eşit davranmadığına hükmetti ve zorunlu din derslerinde değişiklik yapılmasını teşvik etti.¹³⁵

AKP, halk desteğini alan bir politikayla Alevilere yardımcı olan bazı adımlar attı.¹³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, bazı geleneksel Alevi yazarların (10'dan az) kitabını bastı ve Milli Eğitim Bakanlığı da seçmeli hale getirmeyi değerlendirdiği din derslerinin kitaplarında Alevilere birkaç sayfa ayırdı.¹³⁷ Ne var ki, bu ders

malları geri vermemesi, el koyduğu veya üçüncü kişilere sattığı mallar için tazminat vermeyi düşünmemesi. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Dilek Kurban, Demokratikleşme Programı, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 4 Kasım 2008.

¹³² Kemalist kurulu düzen, gayrimüslimlerin yabancı vakıflarla işbirliği yapmada sahip olduğu ayrıcalıkları hoş karşılamıyor ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu metinlerinden olan Lozan Antlaşması ile uyuşmadığına inanıyor.

¹³³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Dilek Kurban, Demokratikleşme Programı, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 4 Kasım 2008.

¹³⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı.

¹³⁵ Gareth Jenkins, "ECHR ruling highlights discrimination suffered by Turkey's Alevi minority", *Jamestown Eurasia Daily Monitor*, 12 Ekim 2007.

¹³⁶ AKP'li bir bakan, partinin Alevi cemevlerine ücretsiz su ve elektrik vermeye hazır olduğunu ancak bu tür bir talebin diğer dini gruplar, tekkeler ve cemaatlerden de gelmesinden endişe ettiğini söylüyordu. Bunun ayrıca 1925'te dini gruplara son veren ve mallarına el koyan "devrimci yasalara" ve 1982 Anayasasına aykırı olmasından endişeleniyor. Sait Yazıcıoğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan sorumlu devlet bakanı, *Sabah* gazetesine verilen mülakat, 15 Kasım 2008. Resmi olarak 1925'ten sonra yalnızca mevlevilerin bir dini grup olarak var olmalarına izin verildi, ancak sonra mal satın almalarına izin verilmedi. Uygulamada bu tür pek çok cemaat ve grup, bir araya gelerek gayri resmi düzeyde vakıflardan yararlanıyorlar. Yapılan bir araştırmaya göre Türklerin yüzde 49'u Aleviler için eşit hakları destekliyor. *MetroPOLL*, 1 Aralık 2008.

¹³⁷ Anayasanın 24. maddesine göre bu dersler okul müfredatının zorunlu bir parçası. "Muhtemelen başörtüsü gibi bir konuda başka bir şey elde edene kadar AKP'nin bunu değiştirmesi

kitaplarının ve derslerin Aleviliği sadece bir gelenek olarak gördüğüne inanan Alevi aktivistler, henüz tatmin olmuş değiller. Alevilerin çoğu Aleviliği farklı, ancak yine bir Müslüman inancı olarak görmekte. ¹³⁸ Başbakan Erdoğan, önde gelen Alevilerden Reha Çamuroğlu'nu Alevilerle ilgili işlerinden sorumlu danışmanı olarak atadı ve Ramazanda Alevi liderlerle iftar yemeği yedi. Ancak Alevilerin haklarının genişletileceği sözlerinin tutulmadığını söyleyen Çamuroğlu, bir yıl içinde istifa etti. ¹³⁹

AB, Aleviler ve gayrimüslimler için eşit dini haklardan söz ediyor; ¹⁴⁰ ama aslında herkes için dini özgürlüğün gerektiğinin altını çizmeli. Türkiye'den Katolik rahiplerin kurumsal eğitimine ve gayrimüslim örgütlerin yasal olarak kayıt olmalarına izin vermesini istiyor, ancak aynısını heteredoks Müslümanlar için yapmıyor. Kemalist kurulu düzen, Müslüman örgütlenmelere tanınacak özgürlüğün laik sistemin altını oyacağına ve şeriat isteyen grupların yükselişini teşvik edeceğine inandığı için bu, özellikle sorunlu bir konu. ¹⁴¹ Başta, şeriat devleti kurmayı planladığı gerekçesiyle 2004'de yargılandığı için sürgünde yaşayan Fethullah Gülen'in hareketi olmak üzere geniş tabanlı geleneksel tarikatlar ve daha yeni Müslüman cemaatleri ayrımcılığa uğramaktalar. ¹⁴²

Bir başka sorun da, türbanın yol açtığı ideolojik kampaşmadır. AKP, üniversitelerde türban takmak isteyen yetişkin, dindar kadınların insan haklarının güvence altına alınması gerektiğini savunuyor.

ve değişimi seçmenlerine satabilmesi zor görünüyor". Kriz Grubu'na telefonda verilen mülakat, Ali Köse, Marmara Üniversitesi ilahiyat profesörü, İstanbul, 27 Kasım 2008.

¹³⁸ "Amaçları, zaman kazanmak amacıyla Alevileri Sünni inancıyla yakınlaştırmak. Ben Müslümanım, ama farklıyım. Neden bana camiye gitmem için baskı yapıyorlar?" Kriz Grubu'na telefonda verilen mülakat, Ali Yalman, Alevi lideri, 4 Kasım 2008.

¹³⁹ Çamuroğlu, camiler gibi cemevlerinin de su ve elektriği ücretsiz olması, başbakanlığa bağlı Alevi İşleri Başkanlığının kurulması, Alevi Enstitüsü'nün kurulması, Sünni Müslüman imamların olduğu gibi Alevi dedelerinin de devletten maaş alması ve okullarda zorunlu din eğitiminin kaldırılması için çaba sarf ediyordu, ancak AKP bu konularda açıkça hiç söz vermemişti. *BIANET* sitesinde yayınlanan haber, 14 Haziran 2008.

¹⁴⁰ "Türkiye Yıllık İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

¹⁴¹ "Eğer bu hakları Alevilere verirsiniz Nakşibendiler ve Kaderiler gibi büyük Sünni hareketler de aynısını isteyecektir. Devlet, bunun laik düzeni sarsmasından korkuyor". Kriz Grubu'na telefonda verilen mülakat, Ali Köse, Marmara Üniversitesi ilahiyat profesörü, İstanbul, 27 Kasım 2008.

¹⁴² Gülen, 2008'de tüm suçlamalardan beraat etti. *Today's Zaman*, 24 Haziran 2008. Hâlâ 1998'de sağlık sorunları nedeniyle yerleştiği ABD'de yaşıyor. Hareketi, okullar ve üniversiteler ağı tüm dünyaya yayılmış durumda.

Argümanları, Anayasa Mahkemesinin kararıyla da desteklenen Kemalistlere göreyse devlet kurumlarında dini semboller kullanılmamalıdır ve aslında bu durum AKP'nin gizli İslami gündeminin bir göstergesidir. Önde gelen bir demokrasi aktivisti, bu bağlamda tüm Avrupa'yı üstü örtük bir şekilde Kemalistlerin kısıtlayıcı seküler ideolojisini desteklediği için eleştiriyor.

Sonuçta Avrupalı yargıçlardan oluşan AİHM, Türkiye'nin kendine özgü koşulları olduğunu kabullenerek Anayasa Mahkemesinin türbanı yasaklama kararını, bunun Türk yasalarına uygun şekilde alındığını söyleyerek destekledi. Fakat AİHM, bir insan hakları mahkemesidir! Ayrıca bu konuda bir AB standardı olmadığını söyleyen AB, ilerleme raporlarında türban yasağına değinmemektedir. Fakat böyle bir standart mevcut: Avrupa'nın hiçbir yerinde [yetişkin kadınlar için] böyle bir yasak yok! İstisnacılık yapamazsınız.¹⁴³

3. Polis ve cezaevleri

Gözaltında ölümlerin sayısının artması, güvenlik güçleri tarafından yapılan işkencenin raporlanması ve karakol ve cezaevlerinde daha iyi muamele yapılacağına dair resmi makamlardan gelen sözlerin tutulmaması, önceki dönemlerdeki iyileşmelere gölge düşürdü.¹⁴⁴ İyileşmeler arasında Ceza Muhakemesi Kanununda değişiklikler yaparak tutuklananların bir avukatla derhal görüşmesinin sağlanması; suçun belirlenmesinden önceki tutukluluk süresinin kısaltılması; güvenlik kuvvetlerinin nezareti olmadan hukuki yardım ve muayene hakkı tanınması ve savunma avukatı olmadan verilen ifadeden vazgeçilebilmesi sayılabilir. 2005 Ceza Yasası ayrıca mevzuatı yeniden belirledi ve işkence ve kötü muamelenin cezasını arttırdı.¹⁴⁵

Sonrasında yaşanan kötüleşmeler, daha ziyade artan Kürt direnişine tepki olarak ortaya çıktı (bakınız önceki bölüm) ve yeniden daha sıkı güvenlik tedbirlerinin alınacağı endişelerine neden oldu. 2006'da Terörle Mücadele Yasasının bazı maddeleri değiştirildi. Yeni düzenleme, tutukluların hukuki yardım almalarının 24 saat geciktirilebilmesine izin verdi ve gözaltında işkence ve kötü muamele hakkındaki endişeler halihazırda

artmışken büyük bir gerilemeye işaret etti.¹⁴⁶ Daha da önemlisi Polis Vazife ve Selahiyet Kanununda yapılan değişikliklerle polisin aşırı güç kullanabilmesinin önü açıldı. Bu, özellikle resmi tutukluluk kurumları dışında gösterilerde, cezaevlerinde ve cezaevine nakil sırasında işkence ve kötü muamele vakalarının sayısının artmasına neden oldu.¹⁴⁷ Suistimal iddialarının bağımsız ve etkili şekilde araştırılması sağlanmadı ve sorumluların çok azının cezaya çarptırılması mümkün oldu.¹⁴⁸ Cezaevlerinde şiddetli ve keyfi cezalandırmalar ve hücre hapsi hâlâ yaygın ve yeni cezaevlerindeki küçük gruplar halindeki tecrit eleştirilere yol açıyor.¹⁴⁹

2007 Katılım Ortaklığı'na cevaben Ulusal Program, İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi'nin Ek İhtiyari Protokolü'nü onaylamaya söz verdi. Tutuklevlerinin bağımsız organlarca denetlenmesinden söz etmese de "adli tıp personeli ile hâkim ve Cumhuriyet savcılarında yönelik tıbbi muayene tekniklerinin etkili bir biçimde uygulanması hususunda eğitimlerin" devam etmesini taahhüt etmekte ve işkenceye karşı "sıfır hoşgörüyü" yinelemekte.¹⁵⁰ Ne var ki insan hakları örgütleri, metnin işkence ve kötü muameleden soyut ve muğlak ifadelerde bahsettiğini, bunun da işkencenin artık sistematik veya yaygın olmadığına dair resmi görüşün yansıması olduğunu düşünüyorlar.¹⁵¹

İstatistiklerse daha karamsar bir tablo çiziyor. Rakamlara göre işkence ve kötü muameleye maruz kalanların sayısı 2006'da 2.895'ten 2007'de 3.339'a çıktı¹⁵² ve gözaltında ölenlerin sayısı 2007'de on iken 2008'de şimdikiye kadar

¹⁴³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Dilek Kurban, Demokratikleşme Programı, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 4 Kasım 2008.

¹⁴⁴ Bakınız "2007 İnsan Hakları Raporu", Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Uluslararası Af Örgütü Raporları, 2007 ve 2008; "2007 İnsan Hakları İhlalleri Raporu", İnsan Hakları Derneği.

¹⁴⁵ Bkz. "Türkiye'de İşkence, Kötü Muamele ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Ceza Sorunu ve Çözüm Önerileri", Helsinki Citizens' Association (Helsinki Yurttaşlar Derneği), 19 Nisan 2008.

¹⁴⁶ "Turkey: Briefing on the Wide-Ranging, Arbitrary and Restrictive Revisions to the Law to Fight Terrorism", Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü), 12 Haziran 2006.

¹⁴⁷ "2007 İnsan Hakları Raporu", Türkiye İnsan Hakları Vakfı.

¹⁴⁸ "2007 İnsan Hakları İhlalleri Raporu", İnsan Hakları Derneği.

¹⁴⁹ Bu cezaevlerine F Tipi deniyor. "Turkey", Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü) Raporları, 2007 ve 2008.

¹⁵⁰ "AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program", 2008, www.abgs.gov.tr. "İşkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapılmış ve "sıfır hoşgörü" politikası uygulamaya konmuştur." (s. 3, para. 8); "İşkence ve kötü muamelenin önlenmesi bağlamında kamu görevlilerinin bilinçlendirilmesi amacıyla genelgeler yayımlanmıştır."; "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" ve "Türk Ceza Kanunu" hükümleri ile "Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi" tavsiyeleri doğrultusunda işkence ve kötü muameleye karşı "sıfır hoşgörü" politikası kapsamında kabul edilen önlemlerin tüm kamu görevlilerini kapsayacak şekilde uygulanmasına ve cezasızlığın önlenmesine önem verilmeye devam edilecektir" (s. 3, 7).

¹⁵¹ Bkz. "Üçüncü Ulusal Program'ın Taslak Metnine İlişkin Değerlendirme Raporu", Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 18 Eylül 2008.

¹⁵² A.g.e.

29 oldu.¹⁵³ İnsan Hakları İzleme Örgütü, süregelen polis şiddetinin ve genel olarak şikayetlerde son zamanlarda yaşanan artışın temel nedeni olduğunu düşündüğü “cezadan muafiyet kültürünü” eleştiriyor.¹⁵⁴ Sol eğilimli bir aktivist olan Engin Ceber gözaltında fena şekilde dövülmesinin ardından 28 Eylülde öldü. Hükümet, iki hafta içinde olaya karışan on dokuz polis ve gardiyamı görevden aldı. Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin, devlet adına kurbanın ailesinden daha önce görülmedik ve koşulsuz olarak özür diledi.¹⁵⁵

D. KÜRTLER VE ÇOK ETNİLİ BİR TÜRKİYE

AKP, 2007-2008'deki gerilimler ve iç siyasetteki krizlerden bu yana tutarlı bir Kürt stratejisi belirlemek ve uygulamak için çaba sarf etti. PKK'nın yeniden canlanan ve kamuoyunda yankı bulan saldırıları ve sivil hedefleri bombalamaları, Türklerle Kürtler arasında kutuplaşmaya neden oldu ve hükümetin savunmaya çekilmesine neden oldu.¹⁵⁶ Ankara, haklı olarak AB ülkelerinden PKK'nın faaliyetlerini sıkı takibe almalarını istiyor. Bu ülkelerin bazılarında PKK, AB tarafından terör örgütü olarak tanımlanmasına rağmen bağış toplayabiliyor ve medyaya ulaşabiliyor.¹⁵⁷ Şüpheli kişilerin örgütle doğrudan ilişkisi olduğunu kanıtlamanın zorluğu ve Kürtlerin Türkiye'de baskı altında olduğuna ve PKK'nın özgürlük mücadelesi vermesinin meşru yönleri bulunduğu dair Avrupa'daki yaygın kamu nedeniyle Avrupa'da mahkeme ve hakimlerin cezaya hükmetmesi çok zor görünüyor.¹⁵⁸

Şubat 2008'de 100 Türk aydınından Kürtlere daha fazla kültürel hak verilmesi için dilekçe kabul eden Cumhurbaşkanı Gül, daha fazla Kürtçe yayına ihtiyaç

duyulduğunu, PKK militanlarına af üzerinde çalışılabileceğini ve mecliste DTP'yle diyalog kurulması gerektiğini imâ etti.¹⁵⁹ Başbakan Erdoğan, Kürtlerin ağırlıkta olduğu güneydoğu bölgesinde sosyo-ekonomik kalkınmaya öncelik verme sözünü yineledi.¹⁶⁰ Ancak 2005'te dile getirdiği yurttaşlık “üst kimliği” ve etnik “alt kimlik” kavramlarından geri adım attı. Kasım 2008'deki konuşmalarında¹⁶¹ Kürtler tarafından geniş kabul gören birleştirici “Türkiye yurttaşlığı” kavramına atıfta bulunmakla kalmadı aynı zamanda Kürtlerin nezdinde Türklerin etnik tekelini ifade eden “tek ulus” kavramını da ağızına aldı.¹⁶² Etnik sürtüşmelerin Türkiye'nin batısındaki şehirlerde çatışmalara yol açmasından endişe ediliyor. Bağımsız bir Kürt aktivist şunları söylüyordu:

Kırılma noktasına geldik. Son birkaç yılda üç milyon [Türk] genci bölgede askerliğini yaptı. Sadece PKK'ya değil Kürtlere karşı da düşmanca hisleri var. Bu topluma sirayet ediyor. Bundan barış elde edemezsiniz. Neye ihtiyacımız olduğu şubat ayında Ankara'da sayın Erdoğan'a sıraladım: dilsel haklar, yayın hakları, vs. Bana şunu söyledi: “Bekara karı boşamak kolay.” Nisanda Diyarbakır'a geldi ve sadece ekonomik önlemlerden bahsetti. Ona kültürel haklara ihtiyacımızın olduğunu söyledim. Şöyle dedi: “Ben bunu yalnızca ekonomik bir mesele olarak görüyorum. Siyasi değildir” ve elini masaya vurdu. Ona dedim ki: “Bunu Avrupa'da böyle yapmıyorlar”. “Yalancı”, dedi. Odayı terk ettim.¹⁶³

Taslak Ulusal Programdaki öneriler, Katılım Ortaklığı belgesinde yer alan ve Türkiye'nin ders kitaplarındaki

¹⁵³ Bkz. “Special Report on Right to Life in Turkey”, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 21 Ekim 2008.

¹⁵⁴ “Closing Ranks Against Accountability”, a.g.e.

¹⁵⁵ *Today's Zaman*, 15 Ekim 2008.

¹⁵⁶ AKP'nin Kürt yaklaşımı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bakınız Ekrem Eddy Güzeldere, “Was there, is there, will there be a Kurdish Plan?”, *Turkish Policy Quarterly*, cilt 7, no.1, bahar 2008.

¹⁵⁷ PKK muhtemelen çoğunluğu kültür ve folklor dernekleri aracılığıyla toplanan milyonlarca avroyu her yıl transfer ediyor. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı yargı mensubu, Paris, 7 Mart 2008.

¹⁵⁸ PKK'ya karşı Avrupa'nın harekete geçmesinin önündeki engeller arasında Türkiye'deki terör eylemleriyle Avrupa'da toplanan para arasındaki bağı kanıtlamanın zor olması; PKK muhbirleriyle bazı Avrupalı istihbarat servislerinin ilişkisinin bulunması; hukuki işbirliğinin bulunmaması ve Avrupa çapında PKK'nın üstüne gitmek konusunda siyasi iradenin farklı düzeylerde olması ve PKK'nın iyi saklanabilmesi sayılabilir. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı yargı mensubu, Paris, 7 Mart 2008.

¹⁵⁹ Şahin Alpay, “Kara Operasyon Nereye Götürür”, *Zaman*, 26 Şubat 2008.

¹⁶⁰ Örneğin 1970'lerden bu yana devam eden ve 22 barajdan oluşan 32 milyar dolarlık bir proje olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) devasa baraj ve sulama ağını tamamlayabilmek için hükümetin 12 milyar dolar ayıracağını garanti etti. Bunu, 27 Mayıs 2008'de Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada “GAP Eylem Planı” olarak ifade etti. Benzer bir ifade, Sabrina Tavernese'nin “Turkey set to invest in better relations with Kurds”, başlıklı yazısında “yeni plan” olarak yer aldı. *The New York Times*, 12 Mart 2008.

¹⁶¹ “Bir Kürt, ‘Ben Kürt’üm diyebilir. Bir Zaza, ‘Ben Zaza’yım’ diyebilir. Ancak bir üst bağ vardır, o da Türkiye vatandaşlığı bağıdır....’Tek millet’ dedik, ‘tek bayrak’ dedik, ‘tek vatan’ dedik, ‘tek devlet’ dedik. Buna kim karşı çıkabilir ki? Buna karşı çıkamın bu ülkede yeri yoktur. Bırakın istedikleri yere gitsinler”. Başbakan Erdoğan'ın konuşmasından aktaran yarı resmi Anadolu Ajansı, 2 Kasım 2008.

¹⁶² “Bana göre bu, AKP'nin cumhuriyetin ilanından bu yana devletin kullanmakta olduğu tek kimlik ideolojisini benimsediğini gösteriyor”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Kürt milliyetçisi aktivist, İstanbul, 5 Kasım 2008.

¹⁶³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Sezgin Tanrıkulu, Diyarbakır Barosu başkanı, Diyarbakır, 24 Ekim 2008.

ayırımı metinleri kaldırarak, Türkçe dışındaki dillerde yayın yapan medya üzerindeki yasal kısıtlamaları kaldırarak, Türkçe dışındaki dillerin öğretilmesini destekleyerek ve sayıları 57.000'i bulan ve hükümet için çalışan Kürt "köy korucularını" kaldırarak "kültürel çeşitliliği güvence altına alma" tavsiyesini yerini getirmesine yetmiyor. Kürtçe, okullarda seçmeli ders değil. Bunun yanı sıra bürokratik zorluklar ve Kürtlerin ilgi göstermemesi nedeniyle hemen hemen tüm özel Kürtçe kursları kapanmak zorunda kaldı.¹⁶⁴ Yıllar süren ayak diremelerin ardından Kürtçe yayın nihayet 2004'te başladı, ancak milliyetçi içerik ve sınırlı saatlerle devam ediyor.¹⁶⁵ Bunun Danimarka'dan uyuyla Kürtçe, PKK yanlısı yayın yapan Roj TV'ye karşı popüler bir alternatif oluşturması çok zor görünüyor.¹⁶⁶ AKP, köy koruculuğunu kaldıracağını söyledi, ancak Haziran 2007'de 60.000 korucunun daha işe alınmasını öngören Köy Yasasını kabul etti.¹⁶⁷

AKP, yine de Kürt milliyetçisi DTP milletvekillerinin milliyetçi baskıya rağmen mecliste kalmasını sağladı.¹⁶⁸ Sonbahar 2008'de güneydoğuya yeniden eğilmesi, Mart 2009 yerel seçimlerinden önce kaybettiği zemini kazanma çabasını gösterdi. Hükümetin stratejisi aynı zamanda Irak politikasını gözden geçirerek Irak Kürt liderliğiyle gerçek anlamda işbirliği yapmak (örneğin

¹⁶⁴ "Bir Kürt, kendi vatanında kendi dilini öğrenmek için para vermek zorunda. Bu, Alman çocukların ana dillerini öğrenmeleri için Berlin'de özel okul açmaya benziyor". DTP milletvekili Selahattin Demirtaş'ın Heinrich Böll Vakfı ve Diyarbakır Barosu tarafından düzenlenen konferansta yaptığı konuşma, Diyarbakır, 29 Eylül 2007.

¹⁶⁵ Ağustos 2002'de değiştirilen ve Haziran 2008'de yürürlüğe konan yasalarla aslında Kürtçe ve diğer lehçelerde yayın yapmaya izin veriliyor. Devlet televizyonu, Türkiye'de konuşulan başlıca iki Kürtçe lehçe olan Kırmanci ve Zazaca lehçelerinde Haziran 2004'ten bu yana hafta içi sabahları yarım saatlik programlar yapmaya başladı. Mart 2006'da devlet, iki özel televizyonun haftada dört saat, bir radyo istasyonunun ise haftada beş saat yayın yapmasına izin verdi. "Kürtçe dilini öğreten eğitim programlarına izin verilmemektedir. Şarkılar dışında bütün yayınlara Türkçe altyazı konulması veya yayınların Türkçe'ye çevrilmesi zorunludur. Bu kısıtlamalar Türkçe dışındaki dillerde yayın yapmayı zorlaştırmakta ve ticari olarak gerçekleştirilmesini imkansız kılmaktadır". "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

¹⁶⁶ Bu yayınları yasaklamak için Türkiye'nin sarf ettiği çabalar, Danimarka'nın ifade özgürlüğünü koruması nedeniyle başarısızlığa uğradı. Ancak Belçika ve Almanya'daki PKK yanlısı diğer yayınlar, baskı altına alındı.

¹⁶⁷ "Kurds in Turkey: Main requirements for a peace process", Dilek Kurban'ın Heinrich Böll Vakfı ve Diyarbakır Barosu tarafından düzenlenen konferansta yaptığı konuşma, Diyarbakır, 29 Eylül 2007.

¹⁶⁸ "Demokratik yöntemler kullanılmalı. Mecliste temsil edilmezlerse onları dağlara göndermiş olursunuz". Başbakan Erdoğan, *Today's Zaman*, 16 Kasım 2007.

Kürdistan Bölgesel Yönetimi başkanı Mesut Barzani'yle 14 Ekim 2008'te yapılan resmi bir görüşme) oldu. Bu, Türk milliyetçilerinin muhalefetine¹⁶⁹ rağmen yapıldı ve Türkiyeli Kürtlerin takdirini kazandı.¹⁷⁰ Ne var ki AKP şimdiye dek sözlerini yerine getirerek yeni, ılımlı Türkiyeli Kürt orta sınıfın gözünde tercih edilebilir bir parti olmayı başaramadı:

Mevcut durumda [Türkiyeli Kürtlerin] yüzde 70-80'i ortada bulunuyor. AB süreci iyi gidiyordu. Hükümet yolunda ilerlerken iki taraftaki radikallerin söyleyecek bir şeyi yoktu. AB reformları durduğunda radikaller yeninde ortaya çıktı. Kürtler, "gördünüz, onlar hiç samimi olmadılar, biz haklıydık" dediler. Türklerle "gördünüz mü, başından beri biz haklıydık. Kürtler bağımsız bir devlet istiyorlar, hadlerini bildirmeliyiz" diyorlardı. Önyargılar son derece yüksek. Ortadan kaldırılmak zorundalar.¹⁷¹

Kürt reform stratejisine iç siyasette verilen destek artıyor. Liberal yorumcular askeri bir çözüme olan inançlarını kaybettiler ve ordunun performansını gitgide daha fazla eleştiriyorlar.¹⁷² Kürtçenin kamuya açık yerlerde kullanılmasına daha hoşgörülü davranılmaya başlandı. Ancak bir Kürt belediye başkanının belediyenin tebrik kartlarında Kürtçe kullanması üzerine aleyhinde dava açıldı ve beraat etti.¹⁷³ Yetkililer, w, q, veya x gibi Kürt alfabesinde bulunan ancak Türk alfabesinde olmayan ve reklamcılıkta yaygın olarak kullanılan harfleri yasaklamayı tartışıyorlar. İstanbul'daki Kürt aydınlara geniş özgürlükler tanınırken güneydoğudakiler

¹⁶⁹ "ABD, AKP'yi kullanarak Türk Silahlı Kuvvetlerini iç siyasette köşeye sıkıştırmak istiyor. Dışardan da [Iraklı Kürt liderler] Talabani, Barzani ve PKK'yı kullanıyor. Bunun yanında Türk Silahlı Kuvvetlerini AB süreciyle yıpratmak istiyor" Erol Manisalı, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 2008.

¹⁷⁰ Ancak bu manevrayla Türkiye'deki Kürtler hedeflenmiyordu. Amaç, daha ziyade Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde müttefik kazanmak, Irak petrol ve doğal gazının Türkiye'ye veya Türkiye üzerinden diğer ülkelere ihracını sağlamak ve Irak'ın parçalanması durumunda özellikle İran karşısında Türkiye'nin konumunu garanti altına almaktır. Bkz. Kriz Grubu Raporu, *Türkiye ve Iraklı Kürtler*, a.g.e.

¹⁷¹ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Hüseyin Haşimi Güneş, Türkiyeli Kürt profesör, Mardin, 23 Ekim 2008.

¹⁷² "Tüm "şeffaflaşma"ya rağmen [3 Ekim] Aktütin baskını ertesinde TSK'nın yansıttığı genel hava yine kontradır. Belagat, Kürt sorununda bir "askeri çözüm"ün "mevcut olabileceği" yönündedir. Oysa, PKK'nın başını mümkün mertebe ezmek tabii ki bir yana, söz konusu Kürt sorununda bugün bir "askeri çözüm" yoktur. Hiçbir OHAL, sıkıyönetim veya zapti önlem kökene inmez, inemez ve inemeyecektir." Hadi Uluengin, *Hürriyet*, 8 Ekim 2008.

¹⁷³ Seçim kampanyası konuşması sırasında Kürtçe bir bardak su istediği için bir DTP milletvekili hakkında soruşturma açıldı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Sırrı Sakık, DTP milletvekili, 14 Şubat 2008.

resmi makamların sert muamelesiyle karşılaşılıyorlar. Kürt bölgesinden AKP'li bir siyasetçinin söylemiyle DTP'li bir siyasetçinin söylemi arasında çok az fark bulunabilir.¹⁷⁴ Bir araştırmacının ifadesiyle, “Kürt sorunu, ekonomik az gelişmişlik ve ayrılıkçı terörden fazlasıdır. Çok etnili bir devleti, devletin birliğini tehlikeye atmadan siyasi açıdan nasıl organize edilebileceği gibi zor bir soruyla alakalıdır.”¹⁷⁵

Başbakan Erdoğan, gerilimlere ve PKK taraftarı gösterilere göğüs gererek Ekim-Kasım 2008'de Kürtlerin çoğunlukta olduğu şehirleri ziyaret etti. DTP'nin Kürt milliyetçisi vekilleri ise bu süreçte cezaevindeki PKK lideri Öcalan'a ve sivil başkaldırıya verdikleri desteği daha sert şekilde dile getirmeye başladılar.¹⁷⁶ DTP'nin seçildiği belediyelerde Erdoğan, iş merkezlerinin kapalı olduğu ve toplanmamış çöplerin sokaklara taşıdığı şehir merkezleriyle karşılaştı. Hakkari'deki AKP il binası bombalı bir saldırıda büyük hasara uğradı. Bölgeden kıdemli ve hayal kırıklığına uğramış bir AKP yetkilisi, Kürt vatandaşlara AKP'ye daha fazla güvenmeleri gerektiğini söylüyor ve 1990'larda süren kirli savaşta yüzlerce Kürt milliyetçisini öldürdüğü apaçık olan “derin devletin” ölüm timlerinin sorumlularını hesap vermeye zorlamaya cesaret eden ilk parti olduğunun altını çiziyordu:

İnsanlar, “gizli ellerce” işlenen cinayetlere karışanları mahkemeye çıkarttığı için ona [Erdoğan'a] çiçek vermeliler. Ayrıca polisin gözaltı süresini iki güne indiren de bizim partimiz. Bizim AB projemiz, daha iyi sağlık, standartlar ve özgürlükler getirmekle alakalı. Artan demokrasiden rahatsız olanlar, [Kürtlere karşı] yeni önlemler isteyenler var; ancak başbakan bunlara karşı çıktı. [Kürtler] sabırsız davranıyorlar, her şeyi hemen istiyorlar. Ama bu ülke güneydoğudan ibaret değil. Bu ülkenin lideri olarak mutlaka her istediğinizi yapamazsınız. [Kemalistlerin] başörtüsünü nasıl engellediğine bakın.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Toplamda 330 olan AKP'li milletvekilinin 75'i, bakanlarınca beşi Kürt. “Kürt sorunu siyasal bir sorundur. Eğer bu sorunu yalnızca ekonomik gelişmeyle çözmeye kalkarsanız insanlar zenginleştikçe kimliklerinin tanınması için taleplerini daha fazla şiddet kullanarak ifade edecekler...ortada bir sorun vardı ve PKK bunu alevlendirdi. Türkiye üniter devleti korumak istiyorsa yeni politikalara ihtiyaç var”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, AKP'li Kürt milletvekili, Ankara, 14 Şubat 2008.

¹⁷⁵ Ekrem Eddy Güzeldere, a.g.e.

¹⁷⁶ “DTP'li Buldan: Öcalan'a dokunmak yürek ister,” *Milliyet*, 26 Ekim 2008.

¹⁷⁷ Kriz Grubu'na verilen mülakat, AKP il başkanı Ahmet Fikret Öcal, Diyarbakır, 24 Ekim 2008.

AKP, olağanüstü hale rağmen elinden geleni yaptığını ve açıkça görüldüğü üzere yolları ve su kaynaklarını iyileştirdiğini, derslikler yaptığını ve ücretsiz kömür ve ders kitapları dağıttığını söylüyordu.¹⁷⁸ Günde on iki saat Kürtçe yayın yapan bir devlet televizyonu kanalının Ocak 2009'da yayına başlaması ve bir Kürt Enstitüsü'nün kurulması beklenebilir.¹⁷⁹ AKP'nin Kürt yetkilileri de makul şekilde yerine getirilebilecek, ılımlı, temel talepleri savunur durumdalar: anayasadan etnik ifadelerin ayıklanması; Kürt yayın hakları; okullarda Kürtçenin seçmeli dil olması; üniversitelerdeki enstitülerde Kürt tarihi ve edebiyatının çalışılması;¹⁸⁰ camilerde de olmak üzere dini ayinlerde Kürtçenin kullanılabilmesi izni ve Kürtçe köy, nehir ve dağ isimlerinin yeniden kabul edilmesi.¹⁸¹

Türkiye, PKK'yı gerek kuzey Irak'taki geri üslerinde gerekse AB'de savunma durumuna geçirmeyi başardı.¹⁸² Ancak örgütün ülke içinde hâlâ dikkate alınması gereken bir gücü bulunuyor. 24 yıl süren mücadelesi süresince 30.000 kişi öldü, 4.000 Kürt köyü boşaltıldı, binlerce Kürt hapse atıldı ve yüzbinlerce Kürt kentlere göç etti. Etnik gerilimler hâlâ tehlikeli boyutta. Erdoğan da örneğin şiddet gösteren PKK yanlısı göstericiler karşısında işletmesini korumak için silahla ateş eden bir dükkan sahibinin haklı olduğunu ifade ederek yangına körükle gidenlerden biri oldu.¹⁸³ Bağımsız, Kürt bir sivil toplum aktivisti şunları söylüyordu:

¹⁷⁸ Diyarbakır'ın güneyinde on yıl önce PKK baskını korkusu nedeniyle geceleri bomboş olan ve etrafında boşaltılıp yıkılmış köylerin bulunduğu yolların yerine ağır araçlar, çift yönlü otoyol inşa ediyorlar. Yolu ve suyu olan köylerin sayısı 250'den 1.250'ye yükseldi, 5.000 olan derslik sayısı 8.000'e çıktı, 1.200 daire düşük geliri ailelere ayrıldı, 32.000 fakir kişiye kısmı ücretsiz kömür veriliyor, tüm ders kitapları ücretsiz ve 40.000 öğrencinin ailesi doğrudan annesine verilen yardıma hak kazandı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ahmet Fikret Öcal, AKP il başkanı, Diyarbakır, 24 Ekim 2008.

¹⁷⁹ A.g.e.

¹⁸⁰ AKP, 2002'de iktidara gelmesinden bu yana güneydoğuda birkaç üniversite kurdu. Ancak özel dersaneler hariç Kürtçe'nin eğitimde kullanılması yasak. Bu da Kürtçe konuşanların çoğunlukta olduğu Diyarbakır gibi bir şehirdeki Dicle Üniversitesi'nin Doğu Dilleri Fakültesi'nde Farsça ve Arapça dersleri verilebilirken Kürtçe'nin öğretilmemesi gibi bir çelişkiye yol açıyor.

¹⁸¹ Kriz Grubu'na verilen mülakat, AKP parti yetkilileri, Diyarbakır, 24 Ekim 2008.

¹⁸² PKK'yı 1993'te yasaklayan Almanya'da PKK aktivistleri gitgide daha fazla ceza almaya başladılar. Haziran 2008'de Almanya, PKK'nın sözcüsü olduğunu ifade ettiği Roj TV'yi yasakladı. Philipp Wittrock, “PKK Activities in Europe”, *Spiegel Online*, 13 Temmuz 2008.

¹⁸³ “Vatandaşlarımıza sabır telkin ediyorum, ancak sabrın nereye kadar devam edebileceği konusunda endişelerim var”. Başbakan Tayyip Erdoğan, aktaran www.haberler.com, 4 Kasım 2008.

Çatışmayı durdurmak zorundayız, bir politikaya sahip olmak zorundayız...PKK, herkesin hayatının parçası oldu. Sempati ve çıkar elde eder oldu...AKP, şovenistlere rağmen iyi şeyler yaptı. Belki çözüm yolunda güvenilir bir güç olabilir. Ne var ki AKP eski heyecanını kaybetti. Avrupa'yla uyumlulaşmayı başaramanın bedelini ödüyorlar.... Bu anlamda Türkiye'nin iç dinamikleri çok zayıf. Ancak AB, bize büyük bir ivme verebilir; modern uygarlığın büyük bir projesi bu. Kürtler bunun parçası olmak zorunda.¹⁸⁴

E. SİYASİ PARTİLER VE SEÇİM YASASI

2007'deki genel seçimlerin özgür ve demokratik olmasına karşın siyasi partilerin yapısı ve meclise girebilmek için gereken yüzde onluk baraj, çok partili, temsili sistemi zayıflatmıştır. Son derece kısıtlayıcı siyasi partiler yasası kadar 1982 Anayasası da sorunun bir parçasıdır. Böylesi yasalar, 1980 askeri darbesiyle göreve gelen ve demokratik katılımın önüne yüksek engeller koyup 1970'lerin şiddet dolu kaosunun tekrarını engellemek için parti liderlerinin otoritesini desteklemek isteyen generallerin endişelerinden kaynaklandı.

Temsiliyet, rüşvet ve parti finansmanı ile otoriter liderliğe ilişkili sorunlar, demokrasiye olan inancı zayıflatmaktadır. Kimilerine göre, reformlar konusunda başarısızlığın altında bu sorunlar yatıyor.¹⁸⁵ Nispeten daha küçük olan partilerin seçmenleri oylarının boşa gideceğini düşünmektedirler. Kentlerde yaşayan gençler ve orta sınıf gibi daha ayrıcalıklı gruplar arasında siyasete katılım kötü karşılanmaktadır.¹⁸⁶ Seküler ana muhalefet partisi olan CHP'nin otoriter, milliyetçi tavrına karşı yaygın bir hayal kırıklığı mevcut. Bu özellikle de daha ilerici batı şehirlerinde demokratik bir boşluğa yol açmaktadır. Laik, demokratik yönelimleri olan kentli nüfusun büyük bir kesiminin, oy vereceği bir parti bulunmamaktadır. Bu durum, 2007 yılı başlarında büyük şehirlerde meydana gelen kapsamlı laiklik yanlısı gösterilerin gerekçelerinden biridir.¹⁸⁷

Türkiye'deki siyasi kültürün merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerini daha da güçlendiren bir başka faktör, az sayıdaki siyasi partinin lider kesiminin, yetkilerindeki

fonları hesap verebilirlik yaklaşımı olmaksızın harcamalarıdır.¹⁸⁸ Parti içi demokrasi sınırlıdır. Partilerinin bölge teşkilatlarının başkan adaylarını ve tüm milletvekili adaylarını liderler belirlemekte. Yasalar liderlerin, kendilerine muhalif birinin seçtiği parti kurultayı sonuçlarını kolayca iptal etmelerine izin veriyor. Hem yerel hem de ulusal düzeyde, ticari sözleşmeler yapabilmek için siyasi bağlantıların çoğu durumda kritik bir önemi bulunuyor ve bu da siyaseti profesyonel bir uğraş olmaktan iş dünyasına benzeiyor. Büyük partilerin geniş, gösterişli merkez binaları bunu simgeliyor.

2007 Katılım Ortaklığı belgesinde AB, Türkiye'den "siyasi partilerle ilgili yasalar konusunda AB üyelerindeki en iyi uygulamalarla uyum sağlamasını" ve bir iki yıl içinde partilerin finansmanı konusunu tamamen şeffaflığa kavuşturmasını istedi. Genişlemeden sorumlu komisyon üyesi Olli Rehn, "siyasi partileri düzenleyen kuralların acilen gözden geçirilmesi"¹⁸⁹ çağrısında bulundu. Taslak Ulusal Program, buna her hangi bir takvim belirlemeden iki muğlak cümleyle yanıt veriyordu. Bu cümlelerden birinde "siyasi parti tüzüklerinin ve siyasi partilerin finansmanının paralel hale getirilmesi ve istenen yasal değişikliklerin yapılması için çalışmalara devam edilmesi" arzusunu dile getirirken, diğeri de bu tüzüklerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesiyle uyumlulaştırılacağı vaadinde bulunuyordu.

Siyasi partilerin derin kurumsal köklere kavuşmasını engelleyen ve siyasetin hiziplere bölünmesine katkıda bulunan parti kapatma kararları, on yıllardır Türk demokrasisini zora sokmaktadır. Aslında 1995'ten bu yana meclis, AB baskısı altında, Anayasa Mahkemesinin partileri kapatmasını gitgide zorlaştıran kararlar aldığı için bu konuda bir ilerleme mevcuttur. Mart 2008'de AKP'ye karşı açılan kapatma davası ülkeyi siyasi kaosa sürüklemek tehlikesi doğurdu ve bu dava Kasım 2007'de DTP'ye açılan kapatma davasıyla birlikte düşünüldüğünde güneydoğudaki çoğu Kürt'ün tüm siyasi temsiliyet olanaklarını yitirmesine yol açacaktı.¹⁹⁰

Ayrıca kullanılan oyların neredeyse yarısı göz ardı edilebilir durumdadır, zira bir siyasi partinin parlamentoya girebilmesi için ulusal düzeyde oyların

¹⁸⁴ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ali Öncü, Kürt sendika lideri, Diyarbakır, 24 Ekim 2008.

¹⁸⁵ Bu sorunun küçük ve liberal bir partinin başkanı tarafından ele alındığı bir çalışma için bkz. Cem Toker, "Why is Turkey Bugged Down?", *Turkish Policy Quarterly*, cilt. 7, no. 1, bahar 2008.

¹⁸⁶ "Anne-babalarımız bize siyaset [ve] hükümete karışmamamızı söylerdi." Kriz Grubu'na verilen mülakat, Erhan Akdemir, Türk akademisyen, 12 Eylül 2008.

¹⁸⁷ Kriz Grubu'na verilen mülakat, (Emekli) general Haldun Solmaztürk, İstanbul, 28 Mayıs 2008.

¹⁸⁸ Hazine yardımı, yalnızca ülke çapında yüzde 7 olan seçim barajını aşan partilere veriliyor. 2002 ile 2007 arasında buna hak kazan beş partiye 600 milyon dolar verildi. 2007'de seçilen meclis, dört yılını tamamlarsa toplamda 1 milyar dolar yalnızca üç parti arasında paylaşılmış olacak. Rakamlar Toker, a.g.e'den alınmıştır.

¹⁸⁹ Olli Rehn, Boğaziçi Konferansı'nda yaptığı konuşma, a.g.e.

¹⁹⁰ Güneydoğudaki en büyük şehir olan Diyarbakır'da oyların yüzde 88'i bu iki partiye gitti.

en az yüzde onunu alması gerekiyor.¹⁹¹ Bu barajın yüksekliği, Avrupa Konseyi'nce sıklıkla eleştirildi.¹⁹² Türkiye'de tartışılan bir çözüm, parlamentodaki 550 sandalyeden 100'ünün siyasi partilerin listelerine göre ülke çapında oransal temsiliyete dayanarak belirlenmesidir.¹⁹³

Bir siyasi partinin, genel ya da yerel seçimlere katılabilmesi için teorik olarak 81 ilin en az yarısında, yaklaşık 1.000 ilçenin üçte birinde ve 2.500 kasabanın yarısında örgütlü olması gerekiyor. Bunun tümüyle uygulanması, parti aidatlarının toplanmasının aşırı düzenlendiği, son derece karmaşık hale getirildiği ve devasa kaynakların gerektiği duruma neden olacaktır.¹⁹⁴ Pratikte 14 parti Temmuz 2007 seçimlerine katılmayı başardı. Liberal Demokrat Parti genel başkanı Cem Tokar'e göre, "partilerin finansmanını düzenleyen kanunlar tümüyle uygulanırsa, siyasi partilerin, çok büyük kamu kaynaklarına el koyanlar karşısında muhalefetlerini sürdürebilmeleri için para toplamaları tamamen imkansızlaşır".¹⁹⁵

Tüm bu konuların çözülmesi için siyasi partiler Avrupa Konseyi'nin ve onun özellikle anayasalar, seçim ve parti yasaları konularında derin uzmanlığı bulunan Venedik Komisyonu'nun kılavuzluğuna ve tavsiyelerine başvurabilirler.

F. YOLSUZLUKLA MÜCADELE

Sıradan Türk vatandaşları, AB ile uyum sürecinin yolsuzlukta azalmaya neden olacağı ümidini taşıyorlar. Türk yetkililer, bu konunun AB'nin öncelikleri arasında bulunması ve yolsuzluğun yargı reformunu, parti finansmanını ve etiğini, kamu ihalelerini ve devlet yardımlarını kötü yönde etkilemesi nedeniyle taslak

Ulusal Program'ın yolsuzlukla mücadeleye özel önem attettiğini belirtiyorlar.¹⁹⁶

Bu sorunun nedenleri son derece derinlerde yatıyor ve devleti, kamu hizmeti yerine baba olarak, parasını da "vergi ödeyenlerin" değil "hükümetin" parası olarak gören alışkanlıkla yakından ilgili. Büyük oranda vergi kaçırmalardan ötürü kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün gayrisafi milli hasılanın yarısına eşit olduğu tahmin ediliyor.¹⁹⁷ Aynı zamanda "kağıt üzerinde olmayan, sanal bir anlaşma mevcut ... göreve gelen hükümetler, vatandaşların kuralları çiğnemesine göz yumdular ... [ve] bunun karşılığında halk da siyasilerin yolsuzluk yaptığına dair iddiaları duymamazlıktan geldiler".¹⁹⁸ Bir araştırmaya göre siyasetçiler, bürokratlar ve yerel yöneticiler, yılda yaklaşık 20 milyar dolar değerinde rüşvet ve komisyon alıyorlar.¹⁹⁹ Milletvekillerinin dokunulmazlığı, pek çok siyasetçiyi koruyor. Bir başka tartışma konusu da AKP'nin üzerinde değişiklik yaptığı ve son on yıldır AB normlarına uyulması yönünde yapılan reformlardan geri adım atılmasına neden olan ihale kanunu oldu.²⁰⁰

Yolsuzluk söz konusu olduğunda Deniz Feneri olarak anılan davaya sık sık atıfta bulunuluyor. 17 Eylül 2008'de bir Alman mahkemesi, üç Türkü yardım kurumuna bağışlanmak üzere toplanan 16 milyon avroluk parayı zimmeterine geçirmekten suçlu buldu. Alman mahkemesi, medya ve denetim alanlarında üst düzey görevlerde bulunan kişilerin de dolandırıcılık olayına karıştığını belirtti. Başbakan Erdoğan'ın yakın çalışma arkadaşlarının adı da bu davaya karıştı.²⁰¹ Türk medyasında bu davanın verilmiş şekli, Erdoğan ile önde gelen medya grubu arasında şiddetli bir polemige neden oldu; adalet bakanı dava hakkında

¹⁹¹ 2002 genel seçimlerinde oyların yüzde 45.3'ü mecliste sandalye kazanamayan partilere gitti. Ancak 2007'de bu rakam yüzde 13'e düştü.

¹⁹² Bakınız Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin 1622 nolu kararı, 26 Haziran 2008. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Büyük Kurulu, 8 Temmuz 2008'de verdiği kararla Türkiye'deki yüzde 10'luk barajın yüksek olması ve Almanya, Polonya veya Rusya'daki barajın iki katı olmasına rağmen Avrupa normlarını ihlal etmediğine hükmetti.

¹⁹³ Başbakan Erdoğan, hem bu öneriye hem de yüzde 10'luk seçim barajının indirilmesine sıcak baktığını belirtti. Brookings Institution'da yaptığı konuşma, Washington, 14 Kasım 2008. Bu fikirlere muhalefet de bir ölçüde destek veriyor. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Oktay Vural, kıdemli MHP'li, Ankara, 10 Eylül 2008.

¹⁹⁴ "Siyasi partilerin finansmanı bir muamma". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008.

¹⁹⁵ Tokar, a.g.e. Siyasi partilerin kamu finansmanı için bakınız dipnot 188.

¹⁹⁶ Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008.

¹⁹⁷ "Kayıtdışı ekonomiyi çözmediğimiz sürece kaliteli demokrasi elde edemeyiz. Kendi eylemlerinin hesabını vermeyen kişi, başkalarının hesap vermesini isteyemez. [Maliye] hesaplarımızı getirmenizi istediğinde bunu başı dik olarak yapabilecek kimse var mı? Yok. Benden istense benim de bacaklarım titrer". Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu'nun yaptığı konuşma, Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2008.

¹⁹⁸ Tokar, a.g.e.

¹⁹⁹ Tokar, a.g.e, bu rakamları BM raporuna dayanarak veriyor. Rapora göre hükümet harcamaları, Türkiye'nin GSMH'sinin yüzde 16-18'ine denk geliyor. Ankara'da bir Ticaret Odasının bulgularına göre bir kamu ihalesini kazanmak ve yürütmek için gereken harcamanın yüzde 15'ini rüşvet ve komisyonlar oluşturuyor.

²⁰⁰ "Kamu ihale yasası hiç etkili değil. Tamamen değiştirdiler". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Oktay Vural, üst düzey MHP'li, Ankara, 10 Eylül 2008.

²⁰¹ "Three convicted in Deniz Feneri case," *Today's Zaman*, 18 Eylül 2008.

Almanya'dan bilgi talep etti ve başsavcı, AKP'nin davayla ilgili olası bir hatasının olup olmadığını incelemeye başladı.

AB'nin 2007 tarihli Katılım Ortaklığı belgesi, Türkiye'nin iki yıl içerisinde "üst seviyelerdeki yolsuzlukla mücadele dahil olmak üzere kapsamlı bir yolsuzlukla mücadele stratejisini belirlemesini, istatistik verilerin oluşturulması yoluyla bu stratejinin uygulanmasını denetleyip izleyecek merkezi bir kurum oluşturmasını" beklemekteydi. Belge aynı zamanda ülkenin "siyasetçilere ve kamu görevlilerine tanınan dokunulmazlıkların sınırlanmasını" ve ombudsmanlık kurumunu kurmasını istemekteydi.²⁰²

Taslak Ulusal programda ombudsmanlığın 2009'da kurulacağı ve uzun süredir var olan başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun AB'nin talep ettiği tüm çalışmaları koordine edeceği, siyaset ve siyasetçilerin şeffaflığını ve hesap verebilirliğini arttırmak üzere bir yasayla Siyasi Etik Komisyonu'nun kurulacağı ve yeni kurulan Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun yetkilerinin artırılacağı yer alıyor. Ne var ki yetkililer, 100 farklı kurumun bu konuda yetkilendirilmesi nedeniyle yolsuzlukla mücadelede koordinasyonlu bir yaklaşımın sergilenemediğini kabul ediyorlar.²⁰³

IV. REFORMA HIZ VERİLMESİ

Reformlarda bir ilerleme olmaması, Başbakan Erdoğan'ın icadı ev yapımı "Ankara Kriterlerinin" AB'nin Kopenhag Kriterlerinin ve gerçek AB'yle uyum sürecinin yerini tutamadığını göstermişti.²⁰⁴ Türk liderler, kemikleşmiş çıkarlar karşısında değişime hız vermek için AB üyeliği hedefinin ne kadar değerli olduğunun farkındalar.²⁰⁵ Aslında Erdoğan, son yıllarda AB'ye yönelttiği sert eleştirilerin, kısmen AB üyeliğinin gerçekleşmediği izlenimini vererek Brüksel'in kendisinin reform yapmasına engel olduğunu hissetmesinden kaynaklandığını söylüyordu.²⁰⁶

Herkes AB üyeliğinin, toptan bir değişimin yol açacağı bedele değeceğine inanmıyor.²⁰⁷ Milliyetçi politikacılar, Brüksel'i diğer adaylara nazaran Türkiye'den daha fazla talepte bulunmakla suçluyorlar ve "onurlu bir üyelik"²⁰⁸ istiyorlar. Ancak diğerleri, AB üyeliği hedefinin ortadan kalkması durumunda modern Türkiye'nin dayandığı ideolojik zeminin çökebileceğini savunuyorlar. Demokratikleşme aktivisti Dilek Kurban'ın sözleriyle:

"Ankara Kriterleri" diye bir şey yoktur. Bu retorikten ibarettir... tarih boyunca değişim, sadece dışardan gelmiştir. AB süreci kesinlikle çok kritiktir. İnsanlar için Avrupa refah dolu bir gelecek demektir. İnsanlara umut aşılayan ve onları değişim konusunda yüreklendiren tek şeydir. Bu süreç, ülkeyi Türkleri ve Kürtleri, Müslümanlarla diğerlerini bir arada tutan tek şeydir. Onu kaybederseniz, göreceğiniz şey parçalanmakta olan bir ülke olacaktır.²⁰⁹

²⁰⁴ "Buna kendimiz için ihtiyaç duyduğumuzu söylüyoruz [ancak başbakan Erdoğan] gerçeği anlamış durumda". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008. "AB, deniz feneri işlevi görüyor ... demokrasimizi koruyacak reformları üretmiyoruz". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Soli Özel, Türk siyaset bilimci, İstanbul, 17 Eylül 2008.

²⁰⁵ "AB hedefi olmadığında diğer güçler devreye giriyor ve enerji yitip gidiyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, İstanbul, 11 Eylül 2008.

²⁰⁶ Diplomatlarla yapılan konuşma, Ankara, 16 Eylül 2008, www.akp.org.tr.

²⁰⁷ "AB'ye katılma taraftarıyız - ancak devletin bütünlüğü, milli kimliğimiz, Kıbrıs ve yeni azınlıkların yaratılması konularında hassasiyetlerimiz var". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Oktay Vural, üst düzey MHP'li, Ankara.

²⁰⁸ "Onurumuz zedelenirse 'al Kopenhag Kriterlerini git!' diyebiliriz", MHP lideri Devlet Bahçeli'nin partisinin sekizinci genel kongresinde yaptığı konuşma, 19 Kasım 2006.

²⁰⁹ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Dilek Kurban, Demokratikleşme Programı, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 4 Kasım 2008.

²⁰² AB, parlamenter dokunulmazlıkları, "Türkiye 2008 İlerleme Raporu"nda tekrar eleştirdi. AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

²⁰³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008.

AB, Türkiye'ye "Türk sivil toplumunun bütün kesimleriyle Avrupalı partnerleri arasında açık bir iletişim ve işbirliğinin kurulmasını kolaylaştırması ve teşvik etmesi"²¹⁰ yolunda çağrıda bulundu ve Türkiye'nin bu konuda isteksiz davrandığını dolaylı şekilde ifade etti. Bir Türk yetkili, bazı zorlukların olduğunu kabul ediyor ve şunları söylüyordu: "Hiç kimse programları okumuyor, sadece üzerinde tartışıyor. Ayrıca basın entelektüel kapasitesinin yetersizliğinden de söz edilebilir... müzakerelerin sonuçlanacağı güvencesini vermek, sonuç ve hedef konusunda açık bir taahhütte bulunmak [Avrupalılara kalmış bir şeydir]"²¹¹.

AB üyeliğine muhaliflikten, liberalleşme ve AB yanlısı reformların güçlü bir destekçisine dönüşen Cumhurbaşkanı Gül²¹², Ocak ayında olayların da gösterdiği üzere iyimserlikle 2008'in AB yılı olacağını açıkladı. 1 Ekimdeki meclis açılışında Ulusal Program taslağı konusunda fikir birliğine varılması ve uygulamaya geçilmesi gereği üzerinde uzun uzun durdu. Ana muhalefet partisi CHP, AKP'ye karşı olsa da "AB'yle en az yüzde 90 oranında görüş birliği içinde olduğunu"²¹³ ve siyasetçilerin dokunulmazlıklarının kaldırılmasını desteklediğini söylüyor²¹⁴. Muhalefetteki MHP, "siyasi partilerin finansmanının tamamen şeffaflığa kavuşturulmasını", liderliklerin partilerine daha fazla hesap verebilir olmalarını, bağımsız yargıyı ve yeni bir anayasayı²¹⁵ desteklediğini, ancak AKP'nin reformlara bağlılığı konusunda kuşkuları olduğunu

ısrarla vurguluyor²¹⁶. Türkiye'nin önündeki kritik yıl dikkate alındığında, bütün siyasi partiler, ülkenin gerçek ortak zemini olan AB reformları programını güçlendirmek için diğer konulardaki siyasi farklılıklarını bir kenara bırakmalılar.

A. AKP'NİN SORUMLULUĞU

Bakanlar Kurulu'nun, Ağustos 2008'de Ulusal Programa gösterdiği direnç, (bkz. yukarıdaki bölüm) AKP'deki yeni Avrupa kuşuculuğunun açık bir göstergesiydi. Başbakan Erdoğan, üst düzey diplomatlar için verdiği akşam yemeğinde AB'ye cepheden saldırdığında AB ülkeleri büyük elçileri büyük bir şaşkınlığa uğradılar. "Kuyudan kova ile su çekmeyi bırakın. [AB'nin attığı] kova kuyunun dibinde takıldı kaldı. Onu ordan çıkarmak mucize olacak"²¹⁷ dedi. Türkiye'nin dışarıdaki yakın destekçileri bile, Erdoğan ve AKP'nin AB reformlarına ilgilerini kaybettiklerinden endişe duyuyorlar.²¹⁸ İçerideki destekçiler de Erdoğan'ın değişimi savunan ve kurulu düzenin dışında duran birinden, daha talepkar bir kurulu düzen üyesi haline gelmesinden şikayet ediyorlar.²¹⁹

Dışişleri Bakanı ve AB baş müzakerecisi Ali Babacan, Ekim 2008'de "daha yapılacak çok şey olduğunu" kabul ediyordu. "Reformlara şevkle devam etmek zorundayız – ifade özgürlüğü, temel hak ve hürriyetler, Anayasada köklü değişiklikler, birçok yasa". Ancak ekliyordu, "AB giriş sürecindeki zorluklar, sadece Türkiye'den değil AB'den de kaynaklanmaktadır. Bu da dikkate alınmak zorundadır"²²⁰. Ama AB açısından, yetenekli, enerjik, ancak çok meşgul dışişleri bakanına ihtiyaç duyduğu teknik ve hele de siyasi desteğin verilmemesi Türkiye'nin yeterince ciddi olmadığını

²¹⁰ Türkiye 2007 Katılım Ortaklığı, a.g.e., s. 8.

²¹¹ Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008.

²¹² 1994'te İslamcı Refah Partisi milletvekiliyken AB ile iyi ilişkiler kurmaktan yanaydı ancak Türkiye'nin böylesi bir 'Hristiyan kulübüne' üye olmasına karşıydı. Bir mülakatta "farklı kültürler ve farklı anlayışlardan" bahsediyordu. "Bir Avrupa şehrine bakın bir de İstanbul'a. Hristiyan bir şehir değildir". Martin Woollacott, "Is it in Turkey's interests to join this Christian club?", *The Guardian*, 13 Aralık 2002.

²¹³ AKP "AB yanlısı olduğu izlenimi veriyor. Kimin AB yanlısı kimin AB karşıtı olduğunu göreceğiz. AB'den ve Amerika'dan destek almak için herşeyi yapmaya hazırlar. Ancak Türkiye'yi Müslüman bir toplum, İslamcı bir toplum yapmak gibi apaçık bir tercihleri var. Medeniyetler ittifakından bahsediyorlar. Ama biz [Avrupa ile] aynı medeniyet içindeyiz zaten". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Onur Öymen, muhalefet partisi CHP'de üst düzey yetkili, Ankara, 11 Eylül 2008.

²¹⁴ "Yasal reformdan bahseder ve sonra siyasetçilerin dokunulmazlıklarının kaldırılmasını kabul etmezseniz o zaman bu yasal reform olmaz". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Onur Öymen, muhalefet partisi CHP'de üst düzey yetkili, Ankara, 11 Eylül 2008.

²¹⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Oktay Vural, üst düzey MHP'li, Ankara, 10 Eylül 2008.

²¹⁶ "Değişim sözü veriyorlar ancak hiçbir şey yapmıyorlar. İki yüzüzlü davranıyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Oktay Vural, üst düzey MHP'li, Ankara, 10 Eylül 2008. "Güzel sözleri var, ama ... yalnızca dış hükümetlerden bariz çıkarlarının olduğu alanlarda hareket ediyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Onur Öymen, üst düzey CHP'li, 11 Eylül 2008.

²¹⁷ "Agresifti". Kriz Grubu'na verilen mülakat, toplantıya katılan AB'li büyükelçi, İstanbul, 9 Ekim 2008. Erdoğan'ın 16 Eylül'deki konuşmasının tam metni için www.akp.org.tr adresine gidiniz ve Eylül arşivine giriniz.

²¹⁸ "Dış işleri bakanı bize güzel bir hikaye anlatıyor ancak reform sürecini hükümetten geçirebileceğini sanmıyorum". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupa Parlamentosunun Türkiye yanlısı üyesi, İstanbul, 11 Ekim 2008.

²¹⁹ "Türkiye'de 2002'de [Barack] Obama-vari bir yaklaşım vardı ancak 2008'de hükümete olan yaklaşım bana daha çok [George W.] Bush'u hatırlıyor". Fehmi Kuru, NTV televizyonuna verdiği mülakat, 7 Kasım 2008.

²²⁰ Ali Babacan, Boğaziçi Konferansı'nda yaptığı konuşma, a.g.e., 11 Ekim 2008.

bir işaretiydi.²²¹ Uygun bakanlıklarda yetkililer büyük bir şevkle uğraşabilirler²²², lakin bazı açılardan Türkiye, kendisinden daha küçük bir ülke olan ve giriş yolunda hızla ilerleyen Hırvatistan'ın üyelik müzakereleri için tahsis ettiği kadro ve kaynakların yarısından azını kullanmaktadır.²²³ Üstelik AKP'deki başta gelen reform yanlıları da partiyi terk etmekte. Siyasi çekişme, partinin iki numarası ve Anayasa ve Kürt reformlarının destekçisi Dengir Mir Mehmet Fırat'ın 8 Kasım 2008'deki istifasıyla su yüzüne çıktı. 2001'de Erdoğan'la birlikte partiyi kuranların önde gelenlerinin hemen tümü şuan partinin dışındalar.²²⁴ Ayrıca Başbakan liberal köşe yazarlarından aldığı desteğin çoğunu kaybetmiş durumda.²²⁵

Geçmiş deneyimler, Türkiye'nin bir kez daha çok geç ve çok az değişeceği yolundaki korkuları beslemektedir.²²⁶ Hükümet, Ulusal Program Taslağını Bakanlar Kurulu'nun önüne getirmek için, Ortaklık Belgesinin Şubat 2008'de yayımlanmasından sonra tam altı ay bekledi. Ocak 2006 tarihli bir önceki Ortaklık Belgesinden sonra hiçbir resmi Ulusal Program yayımlanmadığı için hükümet zaten iki yıl gecikmişti.²²⁷

²²¹ Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, AB'li diplomat ve büyükelçiler, Eylül-Ekim 2008. "Reformların hızı son derece azaldı...gerek sözde gerekse icraatta yeniden taahhüt verilmesini ve şimdiki Türk hükümetinin gündeminde üst sıralarda olmasını bekliyoruz". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey AB komisyonu üyesi, İstanbul, 11 Eylül 2008.

²²² "Yan bakanlıklardaki Türk yetkililer mükemmel, ilgili, becerikli ve AB projelerine yürekten bağlılar ... öğrenmek istiyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB Komisyonu yetkilisi, 19 Eylül 2008.

²²³ "İnsan gücü ve kaynaklar ... güçsüz kalıyor". "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

²²⁴ Diğerleri, şimdi cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül, Bülent Arınç ve Abdüllatif Şener.

²²⁵ "[Erdoğan] ne kadar yalnız kalırsa politikaları da o kadar gizli kapaklı ve karmaşık hale gelebilir. 'Tek başına hareket etme' yaklaşımı, medya alanında son derece etkili olan liberalleri ve 'demokratları' da yabancılaştırmaya başlıyor. Erdoğan'ın değişen politikalarını eleştirmeyen akliselim hemen hiç kimse kalmadı". Yavuz Baydar, "Resignation", *Today's Zaman*, 10 Kasım 2008.

²²⁶ "AKP birşeyler yapacakmış gibi davranıyor ama yapmıyor, yapamayacağını söylüyor...ya AKP pek Avrupalı değil ya da AKP'nin kafasındaki AB gerçekçi değil. AKP bu şekilde AB'ye girmek istiyorsa asla giremeyecek". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Erhan Akdemir, AB konusunda uzman Türk akademisyen, Ankara, 12 Eylül 2008.

²²⁷ Program hazırlandı ancak seçim dönemine denk gelmesi nedeniyle yayınlanmadı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008. Anayasa reformu uzmanı Emin Dedeoğlu'na göre 2003 yılında açıklanan Ulusal Programın muhtemelen yalnızca yüzde 40'ı uygulandı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, 12 Eylül 2008.

Türkiye'nin Nisan 2007'de açıkladığı resmi olmayan AB uyum programında geçirmeye söz verdiği 114 yasadın sadece 19'u kabul edildi²²⁸ ve Erdoğan hükümeti, Avrupalı yetkilileri 2009 Martındaki yerel seçimler öncesinde daha fazla bir şey beklememeleri yolunda uyardı.²²⁹ Genişlemeden sorumlu AB Komiser'i Rehn, olası tehlikeleri açıkça dile getirdi:

Şimdi Türkiye'nin, giriş sürecinin temelini oluşturan reformlar konusunda daha hızlı bir ilerleme kaydettiğini görmek istiyorum... Son dönemlerde her yıl yaşanan siyasi krizler sarmalı, Türkiye'nin amaçlarına hizmet etmiyor. Böyle krizler zaman ve enerji tüketiyor... Hükümetin üçüncü ulusal AB reformu programını kabul etme niyeti yaşamsal önemdedir.²³⁰

Hollanda Dışişleri bakanı Maxime Verhagen, Avrupa'dan gelen sinyallerin yanlış yorumlanması riski konusunda Türkiye'deki kanaat önderlerini uyardı:

Türkiye AB'de sıcak karşılanacaktır. Ancak sadece tüm istenenler yerine getirildiğinde. Hollanda tüm taahhütlerini yerine getirecektir. Fakat girişin anahtarı Türkiye'nin elindedir... Kopenhag Kriterleri, istikrarlı bir demokrasi talep etmektedir... Bu değerler AB'nin temelini oluşturmaktadır ve sulandırılmaz... uygulamayı görmek zorundayız. Top Türkiye'nin sahasındadır. Giriş süreci yanlış nedenlerle akamete uğratılmamalıdır.²³¹

AKP'yi, AB yoluna dönmeye zorlayan bir başka neden de, Ekim 2008 itibarıyla İstanbul borsasının değerini bir yıl öncesine oranla yarı yarıya düşüren, liranın değerini üçte bir oranında eksiltten ve sınai üretimin yüzde 5.5 küçülmesine yol açan küresel finans krizidir.²³² Ülke, önemli ölçüde kısa dönemli borçlara ve ihracata bağımlı ve altı yıl aralıksız süren güçlü büyümenin ardından zor zamanlarla karşı karşıya. Bu güçlü ekonomik kalkınmanın tek mümessili AKP değil, aslında bu başarı daha çok önceki koalisyon hükümetinin ekonomi bakanı Kemal Derviş'in 2001-2002'de uyguladığı AB politikalarına mal edilebilir. Ancak yabancı yatırımda gerçek patlama, AB'yle tam üyelik müzakereleriyle aynı zamanda, 2005'de gerçekleşti ve yatırımlar iç siyasi huzursuzlukların ve

²²⁸ Yasaların tam listesi için bakınız Radikal, 18 Nisan 2008. Hükümet, Ocak 2006'da AB mevzuatını uygulamak üzere bir başka gayriresmi program açıkladı. Bu da çok az iz bıraktı.

²²⁹ Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB yetkilisi, İstanbul, 12 Ekim 2008.

²³⁰ Olli Rehn, Boğaziçi Konferansında yaptığı konuşma, a.g.e.

²³¹ Maxime Verhagen, Boğaziçi Konferansında yaptığı konuşma, a.g.e.

²³² www.haberler.com, 10 Kasım 2008. Sınai üretime ilişkin rakamlar Eylül 2007 ve Eylül 2008'i karşılaştırıyor .

AB reformlarında yavaşlamanın görüldüğü 2007-2008 yıllarında düşmeye başladı.²³³

B. DIŞ POLİTİKA BOYUTU

Geçtiğimiz iki yılın iç huzursuzluklarına karşın Türkiye'nin AB nezdindeki itibarı, bölgesinde oynadığı olumlu rolden dolayı arttı. Bu aslında yıllarca sürdürülen çabaların meyvesiydi. Türkiye, İsrail ile Suriye arasındaki barış görüşmelerine ev sahipliği yaptı. Başbakan Erdoğan, Lübnan'daki farklı fraksiyonların uzlaşmasına yardımcı oldu ve yeni cumhurbaşkanı Michel Süleyman'ın 25 Mayıs 2008'deki yemin töreninde Lübnan parlamentosu fahri üyeliğiyle ödüllendirildi.²³⁴ Ankara ayrıca, Kabil ve İslamabad ile üçlü toplantılar düzenledi ve Afganistan'daki 800 kişilik birliğine daha fazla eğitmen takviyesi vaadinde bulundu. Irak'taki yeni düzenle Sünni Müslüman Iraklıları uzlaştırmakta şimdiye dek başarılı olan Türkiye, geçtiğimiz yıl Iraklı Kürtlerle işbirliği politikası izlemeye başladı.²³⁵ Türk liderler, AB'nin İran'ın nükleer amaçları konusundaki politikasıyla uyumlu davranmaktalar ve İran liderliğine bu konuda kişisel düzeyde baskı yapabilmek için nadir bir fırsata sahipler.²³⁶

Türkiye'nin Kafkaslarda üstlendiği rol, en üst düzey liderlerin bir ay boyunca bölge başkentleri arasında savaşı durdurmak için mekik dokuduğu Ağustos'taki Rusya-Gürcistan krizinde daha da açığa çıktı. Ankara ayrıca, istikrar ve diyalogu geliştirmek için yeni bir bölgesel girişim olan Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Pakt'ını destekledi. 6 Eylülde Gül, Erivan'ı ziyaret eden ilk Türk cumhurbaşkanı oldu, burada Ermenistan cumhurbaşkanı Sarkisyan'la birlikte bir futbol maçı izledi. İki lider, ülkeleri arasındaki sınırın 1993'ten bu

yana kapalı olmasına da yol açan ikili ilişkilerdeki uzlaşmazlıkların giderilmesi çabalarını yeniden canlandırdılar.

Tüm bunlar, Avrupalı aktörlerin tam da enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmaya çalıştıkları zamanda bölgesel bir müttefik²³⁷ olarak Türkiye'nin önemini yeniden keşfetmelerine yardımcı oldu. Birçok AB üyesi ülke, Kafkaslar, İran ve Irak'taki doğal gazı Türkiye ve Balkanlar üzerinden Avusturya'ya iletecek olan Nabucco doğal gaz boru hattı projesini destekliyor. AB'nin projenin 2013 itibarıyla hayata geçirilmesi çağrılarına rağmen²³⁸, henüz Nabucco için yeterince kaynak akışı garantilenmedi veya Türkiye'yle transit anlaşması yapılmadı.²³⁹

Irak konusunda yaşanan dört yıllık sürtüşmenin ardından Türkiye, ABD'yle ilişkilerini daha dengeli bir yola soktu.²⁴⁰ Türkiye, yeni kazandığı uluslararası saygınlığın açık bir göstergesi olarak, 151 ülkenin oyuyla 2009-2010 döneminde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçildi. Ayrıca Türkiye, AB dış politikalarını sürekli desteklemekte.²⁴¹ Ancak yapıcı dış politikanın demokrasinin ve reformun yerini tutacağına hiç kimsenin inanmadığı Avrupa'da, jeopolitik önem asla üyelik için desteğe dönüşmedi.²⁴² Avrupalı

²³³ Portföy yatırımları Mart 2008'den bu yana ekside çıktı. Türkiye'nin cari hesap açığının yaklaşık yüzde 40'ını finanse eden doğrudan yabancı yatırım, 2007'de GSYİH'nin yüzde 3 iken 2008'in ilk yarısında yüzde 2'sine düştü. "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

²³⁴ "ABD, bazı taraflarla iletişim kurmayı reddettiği için ABD ile yakın koordinasyon içinde çalışan Türkiye, herkesle bir araya gelme ve görüşme isteğine ve nüfuzuna sahip tek taraf oldu". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, İstanbul, 1 Kasım 2008.

²³⁵ "Etrafımızda bir istikrar kuşağına ihtiyacımız var. [Artık] vizyonumuz Türkiye yanlısı gruplar yaratmak değil. İlkemiz, herkesin güvenliği için çalışmak, sorunları diyalog ve karşılıklı bağımlılık çerçevesinde çözmek". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk siyaset adamı, 11 Ekim 2008. Ayrıca bakınız Kriz Grubu raporu, *Türkiye ve Iraklı Kürtler*, a.g.e.

²³⁶ "Türkiye, AB'nin İran'ın nükleer programı konusundaki pozisyonunu desteklemektedir". "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

²³⁷ "Bu yaz yaşanan Gürcistan krizi, ortak komşu bölgemizde istikrar ve güvenliği sağlamak konusunda Türkiye ile AB arasındaki işbirliğinin stratejik önemini gözler önüne sermiştir. Kafkas bölgesinin istikrarını sağlamak ve burada Avrupa değerlerini yaymanın en etkin yöntemlerinden biri, Türkiye ve AB'nin birlikte hareket etmesidir. Türkiye, Kafkaslarda bölgesel işbirliğini geliştirmede hayati bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Türk hükümetinin bunu başarmak için bu yaz iniyasitifler önerdiğini görmekten memnun oldum". Olli Rehn'in Boğaziçi Konferansında yaptığı konuşma, a.g.e. Türkiye, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu döneminde, özellikle de Soğuk Savaş sırasında Moskova'ya karşı Batı Avrupa müttefiki olarak hareket etti.

²³⁸ A.g.e.

²³⁹ Azerbaycan'ın verebileceği çok az gazı bulunuyor, Türkmenistan'dan Azerbaycan'a uzanan bir boru hattı güçlüklerle dolu olacaktır, İran'ın kaynakları siyasi açıdan sorunlu addediliyor, Irak ise son derece istikrarsız. Türkiye, sadece bir transit ülke değil, gazın pazarlama merkezi olmak istiyor.

²⁴⁰ Ne var ki ABD, Ağustos 2008'de Rusya-Gürcistan krizi sırasında NATO müttefikinin 1936 tarihli Montreux Sözleşmesini uygulayarak Amerikan gemilerinin Karadeniz'e girişini kısıtlamasını öfkeyle karşıladı.

²⁴¹ 2008'de Türkiye, AB'nin 124 Ortak Dış ve Güvenlik Siyaseti deklarasyonunun 109'uyla uyum sağladı. "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, 5 Kasım 2008.

²⁴² "Nabucco, Rusya, Ermenistan, Kıbrıs, İsrail-Suriye, hiçbir şey yok diyemezsiniz. Bunlar Türkiye lehine argümanlar. AB üyeliği, dış politika açısından doğru. Ancak kamuoyuna satmak mümkün değil. Bu, devlet adamlarını ilgilendiren bir konu,

yetkililer, Türklerin diğer üye adaylarından daha yüksek kriterleri karşılamaya zorlandıkları, ancak buna karşın Brüksel'den çok daha az mali ve siyasi destek gördükleri yönündeki şikayetlerine sempatiyle yaklaşmaktalar. Ne var ki, bunun Türkiye'nin büyüklüğü kadar AB'nin Bulgaristan ve Romanya'yla olan kötü deneyimlerinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu da ekliyorlar.²⁴³

Alternatifler konusundaki tartışmalara rağmen²⁴⁴ Türkiye'nin dış politika rolünü sürdürebilmesi için AB üyeliği perpektifine ihtiyacı bulunuyor. Hıristiyan batıyla bu derece bir eşitlik düzeyine ulaşabilmiş tek modern Müslüman ülke olan Türkiye'nin, bu yeni refahı ve bölgesel etkinliği büyük ölçüde AB tam üyelik müzakerelerini başlatmasıyla²⁴⁵ aynı tarihlere rastlar. AKP'nin sahip olduğu demokratik hakimiyet bölgede de hayranlıkla karşılanmaktadır. Ancak AKP liderleri, zaman zaman içerdeki popülerliklerinin Türkiye'yi AB'ye en fazla yakınlatacak parti olduğu yolundaki kamusal algıyla bağlantılı olduğunu gözardı ediyor görünüyorlar. Reform programı ve onunla birlikte AB'yle ilişkiler bir kenara itilirse kamuoyu desteği ve bölgesel ilgi büyük olasılıkla sürdürülemeyecektir.

---

ama Avrupalı siyasetçiler, yalnızca siyasi pazarlama ortamında çalışıyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı yetkili, Ankara, 10 Eylül 2008. "Türkiye'nin bu tür şeyler yapması olumlu. Türkiye'nin istikrar kazandırıcı etkiye sahip olabileceğini görüyoruz. Ancak bunun müzakere başlıklarını uygulamanın yerini alabileceğini sanıyorlarsa yanılıyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı diplomat, İstanbul, 24 Eylül 2008.²⁴³ "Türkler, Türkiye'ye hiçbir ülkeye davranılmadığı gibi davranıldığını tekrarlayıp duruyorlar. Evet, yeni ölçütlerimiz var. Romanya ve Bulgaristan'la olan deneyimimiz buna neden oldu. Kimse müzakerelerin bu şekilde kapanmasını tekrar yaşamak istemiyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı diplomat, İstanbul, 24 Eylül 2008.

²⁴⁴ Kamuoyu araştırmaları sonuçları birbiriyle çelişse de Türkler AB üyeliğinden yana olduklarını belirtiyorlar. Türklerin yüzde 48'i ülkelerinin uluslararası konularda "yalnız hareket etmesi" gerektiğini düşünürken söz konusu yüzde 48'in yüzde 36'sı AB üyeliğinin iyi birşey olduğunu düşünüyor. Ortak olarak ilk tercihleri AB olan Türklerin oranı yalnızca yüzde 20 iken ikinci partnerden (yüzde 11 ile Ortadoğu) yüksek bir orana denk düşüyor. Bkz. "Transatlantic Trends", German Marshall Fund, 10 Eylül 2008. Bir başka kamuoyu araştırmasına göre katılımcıların yüzde 56.9'u, AKP'nin AB ile uyum sürecini yavaşlattığını düşünüyor; yüzde 59'u AKP'nin süreci hızlandırması gerektiğine inanıyor ve yüzde 45.9'u "eski" [reform yanlısı] Erdoğan'ı "yeni" [statüko yanlısı] Erdoğan'a tercih ediyor. MetroPOLL, 1 Aralık 2008.

²⁴⁵ Ziya Öniş, "Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate", *Insight Turkey*, cilt. 10, sayı. 4, 2008, s. 36-37. Öniş'e göre AB çapası, yatırımcılar açısından Uluslararası Para Fonu'yla aynı zamanda yapılacak bir stand-by anlaşmasının sağlayacağı çapa etkisinden daha önemli etkiye sahiptir.

C. AVRUPA'NIN KARARSIZLIĞI

Ortadaki siyasi gerçekler şu ki 2004'deki büyük genişlemenin ardından kilit önemdeki hükümetler, AB'nin yönetim sistemini yenilemeyi ve verimliliştirmeyi amaçlayan Lizbon Anlaşması çözüme kavuşturulana dek daha fazla genişlemeye karşı çıkıyorlar.²⁴⁶ Avrupalı halklar, şu an için genelde genişlemeye soğuklar ve özelde de Türkiye'nin geniş ve görece yoksul nüfusunun Avrupaya entegrasyonu konusunda kuşkulular.²⁴⁷ Halkın duyguları 2009'daki Almanya ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde tekrar kullanılabilir. Bir Fransız siyasetçinin söylediği gibi:

Jeostratejik açıdan Türkiye'nin önemli olduğu argümanı hiç bu kadar güçlü olmamıştı. Ama bu durum kamuoyuna yansımıyor. Orada başlıca özellik, cehalet, trajik cehalet ve her gün başvuru korkutma taktikleridir. Türkler eşittir Müslümanlar eşittir Araplar eşittir teröristler. Türkler onları sevdiğimizi göstermemizi beklerlerse, uzun bir süre bekleyecekler demektir.²⁴⁸

Bazı AB liderleri, Avrupa'nın Türkiye'yi alarak genişlemekten gerçekten çıkarları olduğunu kabul ediyorlar.²⁴⁹ AB Ortadoğu'da büyük bir partner, nüfusu yoğun bir komşusunda daha fazla istikrar ve refah, Rusya'nın güney kanadında destek, Kafkaslara erişimi sağlayacak bir pencere, Avrupa'nın en hızlı büyüyen pazarlarından birine ulaşım ve yaşlanan nüfusların ihtiyaç duyacağı iş gücünü karşılayacak, çalışmaya hazır genç nüfusa ulaşma imkanı kazanmış olacak. Türkiye'nin barışın korunması misyonlarına yaptığı aktif ve etkin katkıdan AB'de yararlanacaktır ve eğer Kıbrıslı Rumlar, Türkiye'nin European Defense Agency'ye (Avrupa Savunma Ajansı, EDA) katılımına koydukları vetoyu kaldırırlarsa NATO-AB işbirliği

---

²⁴⁶ Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Alman yetkililer, Berlin, 3-4 Kasım 2008.

²⁴⁷ Bahar 2008 Eurobarometre'sine göre Avrupalıların yalnızca yüzde 31'i Türkiye'nin üyeliğini destekliyor; araştırmaya katılanlara üyeliğin tüm kriterlerin yerine getirilmesine bağlı olduğu hatırlatıldığında bu rakam yüzde 45'e çıkıyor. Yakın zamanda ortaya çıkan verilere göre Avrupalıların yüzde 57'si Türkiye'nin çok farklı değerlere sahip olduğunu ve Batı'nın parçası olmadığını söylüyor; AB'ye karşı yaşanan hayal kırıklığı Türkiye'de o kadar güçlü ki ankete katılan Türklerin yüzde 55'i bu ifadeye katılıyor. "Transatlantic Trends", German Marshall Fund, 10 Eylül 2008.

²⁴⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Fransız siyasetçi, İstanbul, 11 Ekim 2008.

²⁴⁹ "Her bir genişleme, AB'yi idare etmesi daha zor ama nihayetinde amacımıza daha uygun hale getirdi. Her bir ülkenin katılımı tartışmalı oldu, ama sonrasında hep başarıya ulaştı". İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt, Boğaziçi Konferansı'nda yaptığı konuşma, a.g.e., 11 Ekim 2008.

büyük ölçüde gelişecektir.²⁵⁰ Öte yandan AB-Türkiye ilişkilerinin akamete uğraması, tüm bu umutları tersine çevirecek, büyük olasılıkla Kıbrıs konusunda sürtüşmenin devam etmesi, AB-NATO işbirliğinin işlerliğini yitirmesi ve Hıristiyan ve Müslüman dünya arasındaki uçurumun genişlemesi sonucunu doğuracak.²⁵¹

AB ülkeleri, askıdaki Kıbrıs sorununun uzun süreli durağanlığından memnun olma eğilimindedir ve Kıbrıs Cumhuriyeti AB tam üyesi olduğundan iki tarafa da eşit şekilde davranmakta zorlanıyorlar.²⁵² Bazıları bir anlaşmanın uygulanması için gereken hayati mali desteği vermeye hazır görünürken aynı zamanda böylesi bir anlaşmanın imzalanmasını sağlama yolunda çaba harcamakta tereddüt ediyorlar. Sorun şu ki, Şubat 2008'de yeni Kıbrıs Rum cumhurbaşkanının seçilmesinin²⁵³ ardından görüşmelerde yavaş bir ilerleme sağlanmış olsa bile, AB'den Birleşmiş Milletler arabuluculuk girişimlerine destek sözlerinden başka bir girişim olmayışı, Kıbrıslı Rum ve Türk liderleri arasında Eylülde başlayan doğrudan müzakerelerin ivme kaybetmesini katkıda bulunuyor. Liderler, 2009 başında özellikle de ilk turlarda fikir birliğine ulaşamadıkları konulara geri döndükleri zaman AB desteği ve kılavuzluğu hayati önemde olabilir. Kıbrıs Türk cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri için kampanyaların başlayacağı 2009 sonlarında çözüm için fırsat pencerelerinin kapanması muhtemel görünüyor.

Kıbrıs'ta bir anlaşmaya varılamamasının tetikleyebileceği gerilimin bir işareti olarak 14 ve 24 Kasım 2008'de Türk donanması, Kıbrıslı Rumların özel ekonomik alan ilan ettikleri Kıbrıs açıklarındaki uluslararası sularda Kıbrıslı Rumlarla sözleşmesi bulunan iki petrol arama gemisine meydan okudu.²⁵⁴ Ayrıca gene 14 Kasımda Türk ve

Yunan gambotları, Yunanistan'ın kendisine ait olduğunu iddia ettiği sularda Türkiye'nin keşif girişimi üzerine karşı karşıya geldiler. Ankara ve Atina, 1987 ve 1996'da bugün hâlâ vazgeçemedikleri, birbirlerinin kara suları ve hava sahaları üzerindeki karşıt iddialar yüzünden savaşın eşiğine gelmişlerdi.

Ayrıca AB, 2009'da, Kıbrıs'ta bir çözüm olmazsa veya daha belirgin olarak Türkiye limanlarını ve hava sahasını Kıbrıs Rum trafiğine açacak 1973 ortaklık anlaşması ek protokolünü uygulamazsa Türkiye'yle ne yapacağına karar vermek zorunda kalacak. 2006'da bu konuyla ilgili olarak Türkiye'nin müzakere ettiği sekiz başlık dondurulduğunda, Avrupa Konseyi, "Komisyondan bu duruma gelecekteki yıllık raporlarında, özellikle de 2007, 2008 ve 2009'da uygun şekilde" yer vermesini istedi.²⁵⁵ Metnin yazılış biçimi, Kıbrıs'ta ya da limanlar sorununda bir çözüm olmadığı takdirde 2009'da müzakerelerin askıya alınıp alınmayacağı muğlak bırakılmaktadır. Ek bir baskı unsuru olarak 8 Aralık 2008'de AB, Türkiye'yi "bu konuda ilerlemenin acil olduğu"²⁵⁶ konusunda uyardı.

Bazı üst düzey AB yetkilileri, bu konuda kesin bir tarihin olmadığını ima ettiler.²⁵⁷ Türkiye'nin son zamanlardaki olumlu dış politika hamlelerinin değeri dikkate alınarak, konunun muğlak bırakılması yönünde genel bir istek olduğuna inanan diplomatlar mevcut.²⁵⁸ Ancak bazı diğer üst düzey AB yetkilileri ve diplomatları, bir ya da daha çok üye devletin, üyelik müzakerelerin askıya alınması için bu konuyu kullanabilecekleri tehlikesine işaret ediyorlar.²⁵⁹ Müzakereler bir kere askıya

²⁵⁰ EDA, AB savunma ajansları arasındaki işbirliğini geliştiriyor. Türkiye, AB tam üyesi olana dek bu kurumda ortaklığı hedefliyor. "Askerlerimiz ve polislerimiz çok sayıda tehlikeli misyonda çalışır ve NATO-AB arasındaki işbirliği ihtiyacı her geçen gün artarken katılım meselesinin bizi daha fazla engellemesine izin veremeyiz". Jaap de Hoop Scheffer, NATO Genel Sekreteri, AB-NATO seminerinde yaptığı konuşma, Paris, 7 Temmuz 2008.

²⁵¹ Bakınız Kriz Grubu Raporu, *Türkiye ve Avrupa*, a.g.e.

²⁵² Örneğin Kıbrıslı Rumlar, ziyaretçilerin Kıbrıs Türk liderini ofisinde ziyaret etmesini istemiyorlar. Bunun istisnası, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi beş üyesinden gelen ziyaretçiler için uygulanıyor.

²⁵³ Bakınız Kriz Grubu Raporu, *Kıbrıs Sorununun Çözümü*, a.g.e.

²⁵⁴ Türkiye, 24 Kasımda yaptığı açıklamada "müzakerelerin devam ettiği bir sırada" Kıbrıslı Rumların keşiflerini "maceraperest" olarak tanımladı. *Today's Zaman*, 26 Kasım 2008. Türkiye, gerek Kıbrıslı Rumların kara suları için belirlediği sınıra gerekse yalnızca Kıbrıslı Rumlardan oluşan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bu konuda adanın tamamını temsil

etmesine itiraz ediyor. AB, 2007'de petrol araştırmasına başlayan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni destekledi.

²⁵⁵ Avrupa Konseyi, 14-15 Aralık 2006.

²⁵⁶ Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nin Kararları, 8 Aralık 2008.

²⁵⁷ Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey AB yetkilisi, İstanbul, 10 Ekim 2008.

²⁵⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Ankara ve İstanbul, Ekim 2008.

²⁵⁹ "Önümüzdeki sonbahar yol ayrımına geliyoruz. Ek Protokolün üçüncü ve son kısmı olacak. Artık devam edemeyiz. Halihazırda çok fazla istisna var ve Komisyon, yeterince iyi olmadığını söyleyecek". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türkiye destekçisi Avrupalı bir ülkenin diplomatı, İstanbul, 19 Ekim 2008. "İç reformlara dair gerçek ve sürekli çalışmalar yapılması AB'deki fikirleri değiştirebilir. Aksi takdirde [2009'da] olumsuz bir karar çıkacak". Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB üyesi ülkenin büyükelçisi, İstanbul, 10 Ekim 2008. Alman yetkililer, mevcut durumda trafiğin Kıbrıslı Rumlara açılmamasının müzakerelerin askıya alınmasına neden olacağını ve Almanya'da önde gelen siyasi partilerin bunu talep edeceğini söylüyorlar. Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Berlin, 4 Kasım 2008.

alındığında, yeniden başlatmak için gereken oy birliğini bulmak gayet zor olabilir.²⁶⁰

Şurası kesin ki, Türkiye'ye AB'nin ne yapacağını görmek için son dakikaya kadar beklemesini tavsiye etmek hiç de doğru olmaz. Hem 2004'te Kıbrıs'ın AB üyeliğinin hemen öncesinde, hem de 2006'da sekiz müzakere başlığının dondurulmasına giden süreçte alınan ciddi riskleri izleyen inkar dönemleri Türkiye için sorunlara yol açtı. Bir başka tehlike de cesareti kırılmış AKP hükümeti, şu anki az reformla “gevşek Avrupalılaştırma gündemini” sürdürürse, aslında bu “imtiyazlı ortaklık vizyonuyla mükemmel şekilde uyuşmuş olacak”.²⁶¹

V. SONUÇ

2005-2008 döneminde reformların yavaşlaması ve 2007-2008'deki hararetli iç siyasi sürtüşmeler, Türkiye'nin yasalarını, yönetsel uygulamalarını ve anayasasını Avrupa normlarına yaklaştırma çabalarına zarar verdi. Bunun başlıca sorumlusu Ankara ve artan bir düzeyde AKP; ancak 2004'te Kıbrıs konusunda başarısız olan AB'nin ve Türkiye'nin AB üyeliğine muhalefet eden bazı AB liderlerinin de payı var.

2000-2004 döneminin şevkini ve güvenini yeniden canlandırmak, iki tarafın da yoğun çabasını gerektirecek. Bu süreçte görev alan hükümet yetkililerine daha fazla kaynak ve personel ayrılması da dahil, AKP'nin en üst düzey liderliğinin yeni Ulusal Programa gerçek ve büyük bir taahhüdünü içermelidir. Özellikle Fransa ve Almanya'daki AB liderleri, reformları teşvik etmek için Türkiye'yle çalışma ziyaretleri ve ortak çalışma programları yürütmeliler. AB devletleri, Kıbrıs'taki umut verici barış sürecine daha fazla dikkat gösterebilirler ve ne zaman ve nerede mümkün olursa Türkiye'yi AB konseylerine ve güvenlik mekanizmalarına almak ya da yaklaştırmak için daha çok şey yapabilirler.

Türkiye, bazı AB üyelerinin önerdiği “imtiyazlı ortaklık” seçeneğini reddediyor, fakat önemli yeni reformlar konusunda yeterince şevkli olmaması, bu sonucun doğması olasılığını güçlendiriyor. Yapıcı dış politika inisiyatifleri değil, ancak ülke içinde daha fazla demokrasi, Avrupalıları Türkiye'nin tam üyeliğini samimiyetle istediğine ikna edebilir. Tüm bunların ötesinde, muhalefet de AB üyeliği amacını riske atacak bozguncu şeyler yapmak yerine, iktidardaki partiyle birlikte ortak AB hedefini desteklemek üzere güçlerini birleştirmeliler.

Bu arada Ankara'daki siyaset yapımcılar, kendilerini AB'ye alternatifler olduğu yanılsamasından kurtarmalıdır. AB çapası, ekonomi, Türk demokrasisinin kalitesi ve üyelik gerçekleştiğinde AB fonlarından ve programlarından gelecek destek açısından Türkiye için kritik önemde avantajlardır. Şu anda Türkiye büyük bir bölgesel oyuncu, İstanbul bölgesel bir merkez, AB'ye göreli ekonomik bağımlılık düşmekte ve Türkiye'nin başarı hikayesi komşu devletler için bir çekim unsuru olmaktadır. Ancak komşu devletlerin çoğunun Türkiye'den daha önemli ortakları var. Küreselleşen bir dünyada Türkiye'nin geleceği, tek ülkeli bir blok olamaz.

495 milyon AB vatandaşı ile mümkün olan en yakın ilişkiyi kurmak, Türkiye'nin hem bölge ülkeleri nezdindenki nüfuzunu arttıracak hem de standartlarını yükseltecek mevcut en güçlü silahını oluşturmaktadır. Türkiye, Avrupa'nın geliş gidişleri karşısında daha az hassas olmalı ve AB tam üyeliğinde ısrar ederek Fransız

²⁶⁰ Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB Komisyonu yetkilisi, İstanbul, 12 Eylül 2008.

²⁶¹ Ziya Öniş, a.g.e., s. 46.

vetosunu aşan Britanya ve İspanya örneklerini izlemelidir. Reformların durmasının ve limanların Kıbrıs Rum trafiğine açılmamasının 2009'da AB müzakerelerinin askıya alınmasını tetikleme olasılığı bulunuyor. 2002-2008 arasındaki güçlü büyümenin ardından ekonominin durduğu ve kuzeyde Rusya'nın daha zor bir partner haline geldiği bu dönemde Türkiye, böyle köklü bir yön değişikliğini riske atmamalıdır.

Amaç, sadece reform listesinin minimumunu yerine getirmeye çalışmak olmamalı. Uzun vadede Türkiye'nin yeni, sivil ve hak temelli bir anayasaya ihtiyacı var. Bu da ulusal çapta bir tartışmayı ve kutuplara ayrılmış siyasetin birleşmesini gerektirecek. Siyasi partiler, meslek grupları ve STK'lar anayasal değişiklikler konusunda zaten önemli işler yapmaya başladılar ve şimdi de geniş tabanlı bir uzlaşmanın inşası için çabalarını birlikte daha ileriye götürmeliler. Bu, Türkiye'nin AB ailesinin parçası olmayı gerçekten istediğini gösterecek ve Avrupalı kuşkucuları Avrupa'daki haklı yerini ona vermeleri konusunda ikna edecektir.

İstanbul/Brüksel 15 Aralık 2008

EK A

TÜRKİYE HARİTASI

Courtesy of The General Libraries, The University of Texas at Austin